

บทความรับเชิญ

ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมไทย ... Innovation Platform

ในช่วงยุคทองของนักวิชาการ

(Ecological System of Thai Socially-Engaged
Scholarship ... Innovation Platform

at the Golden Age of Thai Scholars)

รองศาสตราจารย์ ดร. อารณ โอภาสพัฒนกิจ

ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ท่ามกลางสถานการณ์ที่สังคมเรียกร้องให้นักวิชาการ มหาวิทยาลัย เพิ่มบทบาทในการร่วมแก้ปัญหาและชี้แนะ สังคมอย่างเป็นรูปธรรมนั้น ผู้เขียนเห็นว่า นักวิชาการและ สถาบันอุดมศึกษายุคนี้มีโอกาสและมีเงื่อนไขเอื้ออำนวย มากกว่าในอดีต เพราะปัจจุบันมีบทเรียนของนักวิชาการ สายรับใช้สังคมกระจายอยู่ทั่วประเทศ มีบทเรียนของ มหาวิทยาลัยที่ได้สร้างระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคม เป็น กลไกเสริมพลังนักวิชาการและนักศึกษา ให้สามารถบูรณา การความรู้วิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมมือกับชาวบ้าน และภาคีที่เกี่ยวข้อง ผ่านกระบวนการวิจัยและบริการ วิชาการบนฐานความต้องการของชุมชน จนเกิดผลผลิต ผลลัพธ์และผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่นอย่าง สมดุลและยั่งยืน ผู้เขียน ตั้งใจเขียนบทความนี้ เพื่อให้เชิญชวนนักวิชาการที่ยังไม่คุ้นเคยกับ “วิชาการรับใช้สังคม” ได้รับทราบพัฒนาการ เกิดแรงบันดาลใจ และทดลองทำ วิชาการรับใช้สังคมในอนาคตอันใกล้

1. สังคมเป็นอย่างไร ... ทำไมมหาวิทยาลัย จึงต้อง รับใช้สังคม

1.1) ชุมชนยังมีปัญหา ... นักวิชาการต้องปรับตัว เพื่อสร้างความรู้ที่ชุมชนใช้ได้ สถานการณ์จริง

หากมองย้อนไปในอดีตในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติที่ 1-3 จะเห็นว่ารัฐบาลในขณะนั้น เน้น นโยบายการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยด้วยการส่งออกสินค้า ทางการเกษตร เช่น ข้าว น้ำตาล มันสำปะหลังและยางพารา นโยบายดังกล่าวมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกษตร

ในชนบท ยกตัวอย่างเช่นเกษตรกรในภาคเหนือ หันมาปลูก ข้าวพันธุ์ใหม่ เช่น กข. 6 ที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่าพันธุ์ พื้นเมืองทางภาคเหนือ เช่น ข้าวกำผาย ข้าวลาย ทำให้ ชาวนามีรายได้เพิ่มขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า นโยบายดังกล่าว ส่งผลต่อการปรับตัวของสถาบันอุดมศึกษาด้วยเช่นกัน คณะ เกษตรศาสตร์ของทุกมหาวิทยาลัย เร่งผลิตบุคลากรทางการ เกษตร เช่น นักวิชาการเกษตรสาขาพืชไร่ที่เน้นเรื่องการ วิจัยเพื่อผลิตข้าวสายพันธุ์ใหม่ เรื่องปุ๋ยที่ช่วยเพิ่มผลผลิต อย่างรวดเร็ว นักวิชาการก็ฎุวิทยาและโรคพืชที่เน้นวิจัยเรื่อง สารกำจัดศัตรูข้าวและพืชไร่อื่นๆ ขณะเดียวกัน เกิด หลักสูตรสาขาส่งเสริมการเกษตรเพื่อเร่งผลิตนักส่งเสริม การเกษตร เพื่อรองรับนโยบายการบรรจุ “เกษตรตำบล” ไปทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้เรื่องการผลิตข้าว น้ำตาล มัน สำปะหลังและยางพาราให้ได้มาตรฐานส่งออก ตลอดจน หาวิธีชักชวนเกษตรกรในการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มผู้ใช้น้ำ เพื่อเป็นกลไกส่งเสริมการผลิต ให้ได้ปริมาณมาก จะเห็นว่า การวิจัย การพัฒนาหลักสูตร การเรียนการสอน รวมทั้งการบริการวิชาการในยุคนั้น ได้ รับอิทธิพลจากนโยบายการเพิ่มรายได้จากการส่งออกอย่าง มาก

ในส่วนของ การพัฒนาอุดมศึกษา ได้มีนโยบายเปิด โอกาสทางการศึกษา (Equalization) ที่เน้นการขยายการ ศึกษาพื้นฐาน อาชีวศึกษา ขยายอุดมศึกษาสู่ภูมิภาค อย่างไร ก็ตาม ดร. กฤษณพงศ์ กีรติกร ได้ให้ทัศนะว่า “เป็นที่น่า เสียดายว่า การลงทุนและสิทธิประโยชน์จากการส่งเสริม

การลงทุนอุตสาหกรรมและทดแทนการนำเข้า ควบคู่กับการส่งออกสินค้าเกษตร ไม่เชื่อมโยงกับการสร้างความเข้มแข็งของการพัฒนากำลังคนอาชีวศึกษาและอุดมศึกษา และไม่เอื้อต่อการถ่ายทอดเทคโนโลยีและการวิจัย ทำให้การขยายโอกาสทำได้ในเชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ” (กฤษณพงศ์, 2554)

ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยมีพันธกิจหลักในการบริการวิชาการ งานวิจัยและการเรียนการสอน อย่างไรก็ตาม การถ่ายทอดเทคโนโลยีและการวิจัยของนักวิชาการมหาวิทยาลัยยังไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนเกษตรที่เปลี่ยนไป ตัวอย่างเช่น นักวิชาการเกษตรเน้นการบริการวิชาการและการวิจัยที่มุ่งเน้นการเพิ่มผลผลิต อย่างไรก็ตาม เมื่อเกษตรกรเปลี่ยนระบบมาเป็นการผลิตเพื่อขาย เกษตรกรในชุมชนชนบท ก็ต้องเผชิญกับปัญหาด้านต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ทั้งค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมน ค่าแรงงานจ้างไถ จ้างเกี่ยว เกษตรกรในพื้นที่นอกเขตชลประทานที่ต้องอาศัยน้ำฝนยังมีต้นทุนสูงมากขึ้นอีก เพราะเมื่อเกิดภาวะฝนทิ้งช่วงต้องเสียค่าไฟฟ้าในการสูบน้ำ เมื่อใช้สารเคมีต่อเนื่องเป็นเวลานานทำให้ดินเสื่อม ในช่วงที่ราคาข้าวตกต่ำ เกษตรกรเริ่มขาดทุน เกิดปัญหาหนี้สินและความยากจนจนมาถึงปัจจุบัน... เกษตรกรก็ยังมีปัญหาหนี้สิน ข้อมูลโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของสกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นชี้ให้เห็นว่า เมื่อมีโอกาสได้ทดลองทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง ชาวบ้านเลือกทำวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความยากจนและปัญหาหนี้สินมาเป็นอันดับต้น (http://vijai.trf.or.th/research/vijai_page.asp, สืบค้นเมื่อวันที่ 9 มีนาคม 2557) นอกจากนี้ จากการสำรวจกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเกษตรกร 1,182 ตัวอย่างจากทั่วประเทศ พบว่า ยังประสบกับปัญหาหลักด้านหนี้สิน โดยมีหนี้สินต่อรายมากกว่า 100,000 บาทขึ้นไป แต่มีรายได้เพียง 10,000-20,000 บาทเท่านั้น หนี้ส่วนใหญ่เกิดจากการใช้จ่ายถึงร้อยละ 43.9 รองลงมาเป็นหนี้จากการประกอบอาชีพเกษตร ร้อยละ 28.7 กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 82.2 สามารถชำระหนี้ในระบบได้ แต่อีกร้อยละ 52.8 ไม่สามารถชำระหนี้ในระบบได้ (<http://www.thaipost.net/news/170812/61146>, สืบค้นเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2557)

2.2) มหาวิทยาลัยตายแล้ว / นักวิชาการอยู่บนหอคอยงาช้าง ... บทวิพากษ์สวนทางความคาดหวังของสังคม

นักวิชาการมหาวิทยาลัยและหน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง จึงถูกคาดหวังให้มีบทบาทสำคัญในฐานะ “นักวิจัย” และ “ผู้สร้างนักวิจัย” ที่ผ่านมานักวิชาการในมหาวิทยาลัย เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศที่เข้าถึงทรัพยากรงบประมาณวิจัย รวมทั้งงบวิจัยจากต่างประเทศด้วย อย่างไรก็ตาม คำวิพากษ์วิจารณ์ที่ว่า “มหาวิทยาลัยตายแล้ว” หรือ “นักวิชาการอยู่บนหอคอยงาช้าง” อาจจะได้ความได้ว่า งานวิจัย งานบริการวิชาการ ยังไม่ช่วยแก้ปัญหาของชาวบ้านในชุมชนและสังคมได้อย่างที่ถูกคาดหวัง สาเหตุสำคัญอาจเนื่องมาจาก ประเด็นวิจัยหรือโจทย์วิจัยส่วนใหญ่ที่คิดโดยนักวิชาการล้วนๆ มักไม่ตรงกับปัญหาและความต้องการของชาวบ้าน บ่อยครั้ง งานวิจัยจึงมักอยู่ในสภาพ “เกาะไม่ถูกที่คัน” เพราะเจ้าของปัญหาไม่ได้รับร่วมคิด ไม่ได้ร่วมทำ ความรู้ใหม่ที่ได้จึงไม่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนหรือสังคมได้

ขณะเดียวกัน ลูกหลานของชาวบ้านที่มีโอกาสเข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัย ก็จะถูกฝึกให้เป็น “นักวิจัยใหม่” โดยมีอาจารย์เป็นที่เลี้ยง และถ้าหากอาจารย์ที่ปรึกษา ไม่สามารถกระตุ้นให้ลูกศิษย์พัฒนาโจทย์วิจัยจากปัญหาจริงๆ ของชุมชนและสังคม ในที่สุด มหาวิทยาลัยก็จะกลายเป็นแหล่งผลิตนักวิจัยรุ่นใหม่ ที่รู้เรื่องอื่นสารพัด แต่ไม่รู้เรื่องชุมชนและท้องถิ่นของตนเองมากนัก ทำให้ขาดความภาคภูมิใจ ขาดสำนึกรักท้องถิ่น ถึงแม้ว่า ชุมชนก็มีภูมิปัญญามีผู้นำที่เข้มแข็ง มีทรัพยากรที่หลากหลาย มิใช่มีเพียงแต่ “ปัญหา” เท่านั้น ดังนั้น นักวิชาการจึงจำเป็นต้องปรับตัว เพื่อให้พันธกิจหลัก คือการเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการ รวมทั้งการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ช่วยแก้ปัญหาของชุมชน ท้องถิ่น และสังคมภาพรวมได้ด้วย

2.3) บทบาทการศึกษาไทย ... จากการจัดการศึกษาสร้างอาชีพ สู่อุทิศที่เน้นทฤษฎี

นโยบายและทิศทางการศึกษาในยุคแรกๆ นั้น รัฐบาลใช้สังคมไทยเป็นหลัก เพราะเน้นการสร้างบุคลากรเชิงวิชาชีพเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ ดร. กฤษณพงศ์ กีรติกร ได้วิเคราะห์ว่า “พัฒนาการอุดมศึกษาไทยในยุคแรกเป็นยุคการพัฒนาการศึกษา (และอุดมศึกษา) ที่เน้นเชิงวิชาชีพ (Professionalization)” จะเห็นได้จาก มีพระราชบัญญัติปริญญาตรีศึกษา โครงการศึกษา 2464 ความตอนหนึ่งว่า “... ประเทศไทยยังมีอาชีพอย่างอื่นอีกหลายอาชีพ หากมุ่งแต่จะยึดเอาอาชีพราชการแต่อย่างเดียว การเศรษฐกิจของชาติ ก็จะตกอยู่ในมือของต่างด้าว เพราะฉะนั้นจึงต้องวาง

การศึกษาสำหรับชาติ (National Education) ขึ้นไว้ให้ทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตภาพ ...” จึงให้มีวิสามัญศึกษา อันเป็นการศึกษาสำหรับไปประกอบอาชีพ ต่อมาในปี 2475 มีแผนการศึกษาชาติ ที่เน้นสร้างคนเข้าสู่การประกอบอาชีพได้ทุกระดับ (กฤษณพงศ์, 2554)

ต่อมา มหาวิทยาลัยได้แสดงความรับผิดชอบต่อความคาดหวังดังกล่าว โดยการกำหนดพันธกิจหลัก 4 ประการ คือ การเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการ และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2545) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การศึกษาในระบบมหาวิทยาลัยในยุคหลังๆ ให้ความสำคัญต่อการรู้ของนักศึกษาเรื่องปริยัติหรือทฤษฎีเป็นหลัก ไม่เน้นการปฏิบัติเหมือนในอดีต จึงไม่ทำให้เกิด “ปฏิเวศ หรือ ผล” ด้านการสร้างคนเหมือนในอดีต ดังนั้น นักวิชาการไทยจำเป็นต้องปรับตัว เพื่อสร้างความรู้ที่พร้อมใช้ (Practical knowledge) สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของชุมชน ท้องถิ่น และสังคมภาพรวม และสอดคล้องกับ ข้อเสนอแนะของศาสตราจารย์ นพ. วิจารณ์ พานิช ที่ว่า “ระบบวิชาการกับระบบสังคม ต้องอยู่ด้วยกัน พึ่งพาอาศัย เกื้อกูลซึ่งกันและกัน มีการเสริมพลังซึ่งกันและกัน (Empowerment) เสริมความก้าวหน้า ร่วมสร้าง ร่วมใช้ ร่วมถ่ายทอด หมายความว่า ตัวสังคมเอง ก็มีส่วนสร้างวิชาการ ร่วมใช้ความรู้ และร่วมถ่ายทอดความรู้ และในขณะเดียวกัน ทางฝ่ายวิชาการ ก็เข้าไปร่วมสร้างการพัฒนาของสังคมผ่านการสร้าง การใช้ และการถ่ายทอดความรู้” (วิจารณ์, 2555)

หากนักวิชาการไทยสามารถดำเนินการตามข้อเสนอแนะข้างต้น วิชาการรับใช้สังคมจะกลายเป็น “เครื่องมือ” ที่ช่วยสร้างทฤษฎีจากวิถีชีวิตของชุมชน ท้องถิ่นและสังคมไทยของเราเอง “เพราะเป็นการสร้างจากภายในสังคมของเราเอง เป็นปฏิสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างวิชาการไทยกับสังคมไทย เป็นการทำงานเพื่อที่จะทำให้คนในสังคมอยู่ดีมีสุข มีสัมมาชีพ มีความสามัคคีปรองดอง มีความเห็นใจ เกื้อกูล เอื้อเฟื้อ ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ ยังช่วยยกระดับความรู้ในกระบวนการนั้นในการสร้างความรู้ขึ้นมาด้วย เป็นความรู้ที่หลากหลายสาขาวิชา โดยที่นักวิชาการไทยมีปฏิสัมพันธ์กับนักวิชาการต่างประเทศด้วย คือร่วมมือกันหลายๆ ส่วน นักวิชาการที่สร้างในไทยก็เป็นประโยชน์แก่โลก โลกได้ใช้ประโยชน์ด้วย” (วิจารณ์, 2555)

2. ทิว “วิชาการรับใช้สังคม” นั้น เป็นเช่นไร?

“วิชาการรับใช้สังคม” (Socially-Engaged Scholarship) เป็นเรื่องใหม่ จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเรื่องความหมายให้ตรงกัน เพราะมีคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันอยู่หลายคำ เช่น ความรับผิดชอบต่อสังคมของมหาวิทยาลัย (University Social Responsibility: USR) พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม (University Social Engagement), Scholarship of Application และ วิชาการรับใช้สังคม (University Social Engagement: USE)

2.1 “ความรับผิดชอบต่อสังคมของมหาวิทยาลัย” (University Social Responsibility: USR)

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา นักวิชาการและนักศึกษามีความสนใจในการทำงานวิชาการรับใช้สังคมมากขึ้น เพราะเชื่อว่าทุกมหาวิทยาลัยได้กำหนดนโยบาย “ความรับผิดชอบต่อสังคมของมหาวิทยาลัย” (University Social Responsibility: USR) ซึ่งหมายถึง การดำเนินงานตามพันธกิจของสถาบันอุดมศึกษา ที่ควบคู่ไปกับการบริการจัดการที่ใส่ใจ ตระหนัก และดูแลสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างมีบูรณาการ โดยดำเนินงานอย่างมียุทธศาสตร์และตามนโยบายที่มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศภายใต้การมีส่วนร่วมที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (สถาบันคลังสมองของชาติ, 2554)

2.2 Scholarship of Application

สำหรับ Scholarship of application นั้น ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง ได้แบ่งปันเสมอๆ ว่า เมื่อปี 1990 ศาสตราจารย์ Ernest L. Boyer ได้ขยายความหมายของวิชาการให้กว้างขึ้น โดยได้เขียนเอกสารวิชาการ เรื่อง “Scholarship Reconsidered: Priorities of the Professoriate” เผยแพร่โดย Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching ซึ่งศาสตราจารย์ Boyer ดำรงตำแหน่งประธานมูลนิธิ ในขณะนั้น (ปิยะวัติ, 2554) ศาสตราจารย์ Boyer เสนอว่า ความรู้สามารถสร้างได้จากการวิจัย การสังเคราะห์ การปฏิบัติ และการเรียนการสอน ดังนั้น “วิชาการ” จึงแบ่งได้ 4 แบบ เช่นกัน คือ Scholarship of discovery, Scholarship of integration, Scholarship of teaching และ Scholarship of application ซึ่งหมายถึง วิชาการที่เป็นการ “ผสมผสานความเชี่ยวชาญ (Sharing of expertise)” ระหว่างผู้มีความรู้ทางวิชาการ กับเงื่อนไขในการใช้ และกับผู้ใช่ เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบสองทาง โดยมีเป้าหมายคือ การสร้าง “นักวิชาการที่ปฏิบัติเป็น”

และ การสร้างนักปฏิบัติผู้มีความเป็นวิชาการ” (ปิยะวัตติ, 2554)

“วิชาการรับใช้สังคม” น่าจะจัดอยู่ในกลุ่ม Scholarship of application ซึ่งต่อมาเรียกกันแพร่หลายว่า Scholarship of Engagement ทั้งนี้ ศาสตราจารย์ Boyer ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

“Scholarship of application มิได้หมายถึงเฉพาะ การบริการวิชาการของคณาจารย์หรือบุคลากรจาก มหาวิทยาลัยให้แก่กลุ่มเป้าหมาย ทั้งในและนอก มหาวิทยาลัยเท่านั้น แต่หมายความรวมถึง ความเชื่อมโยงระหว่าง “ความเมตตาและความเชี่ยวชาญเชิงศาสตร์” กับ “ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้ศาสตร์นั้นๆ” ด้วย และที่สำคัญ “ผลที่เกิดขึ้นนั้น” จะต้องสามารถแลกเปลี่ยนหรือประเมิน โดยผู้ร่วมวงการได้ด้วย (Boyer, 1990)

จะเห็นว่า มีนักวิชาการที่ตระหนักถึงความหลากหลายของวิชาการ ที่มีลักษณะ จุดมุ่งหมายและการใช้ประโยชน์ที่แตกต่างกันมาก่อนแล้ว อันที่จริง ย้อนไปเมื่อปี 152 ปีที่แล้ว การกำหนดตำแหน่ง Extension Professor ของ Land Grant University ตาม Morrill Acts 1862 และ 1890 ในสหรัฐอเมริกา ชี้ให้เห็นว่า มีการให้ความสำคัญกับการเรียนการสอน การวิจัยในลักษณะที่เน้นการใช้ประโยชน์ที่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม กล่าวคือ Extension Professor ดังกล่าว มีพันธกิจในการพัฒนาการเกษตร วิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการความเปลี่ยนแปลงด้านสังคม และการปฏิวัติอุตสาหกรรมในขณะนั้น

2.3) พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม (Engagement Thailand)

เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง ที่เกิด “พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม (Engagement Thailand: EnT)” อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกของเมืองไทย EnT เป็นความร่วมมือระดับเครือข่ายระหว่างมหาวิทยาลัยที่มีพันธกิจรับใช้สังคม โดยมีศาสตราจารย์ ดร. วิจิตร ศรีสอ้าน ประธานคณะกรรมการอำนวยการ ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัตติ บุญหลง เป็นเลขาธิการ เปิดตัวไปเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2557 ที่ผ่านมา “พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม” หมายถึง การทำงานเชิงวิชาการร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมในพันธกิจหลักทุกด้านของมหาวิทยาลัย บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่

- ร่วมคิดร่วมทำแบบหุ้นส่วน (Partnership)
- เกิดประโยชน์ร่วมกันแก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย (Mutual benefit)
- มีการใช้ความรู้และเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน (Scholarship)
- เกิดผลกระทบต่อสังคมที่ประเมินได้ (Social impact)

2.4) วิชาการรับใช้สังคม” (Socially-Engaged Scholarship)

คำว่า “วิชาการรับใช้สังคม” (Socially-Engaged Scholarship) นั้น ปรากฏในประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9 ว่าด้วย หลักเกณฑ์และวิธีการแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 ให้ใช้ผลงานวิชาการรับใช้สังคม สำหรับใช้เสนอประกอบการพิจารณากำหนดตำแหน่งทางวิชาการของกำหนดการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการได้ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์ของแวดวงวิชาการไทย ในประกาศฯ ฉบับนี้ “วิชาการรับใช้สังคม” มีความหมายว่า:

ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือท้องถิ่น ที่เกิดขึ้นโดยใช้ความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาอย่างน้อยหนึ่งสาขาวิชา และปรากฏผลที่สามารถประเมินได้เป็นรูปธรรมโดยประจักษ์ต่อสาธารณะ ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมนี้ ต้องเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นทางด้านใดด้านหนึ่ง หรือหลายด้านเกี่ยวกับ ชุมชน วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อาชีพ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง คุณภาพชีวิต หรือสุขภาพ หรือเป็นผลงานที่นำไปสู่การจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือทรัพย์สินทางปัญญา ในรูปแบบอื่นที่สามารถแสดงได้เป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคม และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจน หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในความตระหนักและการรับรู้ในปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชน” ทั้งนี้ ไม่นับรวมงานที่แสวงหากำไรและได้รับผลตอบแทนส่วนบุคคลในเชิงธุรกิจ (ประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9)

คำนิยาม “วิชาการรับใช้สังคม” ดังกล่าวข้างต้น มิได้เขียนขึ้นเพียงให้ได้้อยค่าสละสลวย หากแต่เป็นผลจากพัฒนาการของระบบนิเวศน์วิชาการรับใช้สังคมของไทย ที่ต่อเนื่องยาวนานกว่า 16 ปี ในบทความนี้ ผู้เขียน กล่าวถึงวิชาการรับใช้สังคม ตามความหมายของประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9 ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

3. “วิชาการรับใช้สังคม” ... นำทำ ควรทำ และ ต้องทำ แต่ทำไมนักวิชาการไทยไม่ทำวิชาการรับใช้สังคม

นักวิชาการไทยจำนวนไม่น้อยที่มีประสบการณ์ทำ วิชาการรับใช้สังคม เช่น การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น การบริการ วิชาการ และการจัดการเรียนการสอนบนฐานชุมชน ตาม โจทย์/ความต้องการของชุมชน จนเกิดการเรียนรู้ แก้ปัญหา ได้ได้อย่างเป็นรูปธรรม ขณะเดียวกัน ก็มีนักวิชาการอีก จำนวนไม่น้อย ที่มีประสบการณ์เป็น “นักบริการจัดการ งานวิชาการรับใช้สังคม” เช่น ผู้ประสานงานงานวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น นักบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อชุมชนของ มหาวิทยาลัยต่างๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีนักวิชาการ ไทยอีกเป็นจำนวนมากที่ไม่รู้จักวิชาการรับใช้สังคม หรือ รู้จักแต่ยังไม่มีโอกาสทดลองทำ

ในช่วงเกือบสองทศวรรษที่ผ่านมา หลายภาคี เช่น สถาบันคลังสมองของชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ วิจัย (สกว.) และหลายมหาวิทยาลัย ได้ช่วยกันหาคำตอบ ของคำถามที่ว่า “ทำไมงานวิชาการของมหาวิทยาลัย ... ถึง ไม่รับใช้สังคม” เช่น การสอบถามจากความคาดหวังของ นักวิชาการในการประชุมต่างๆ ตั้งแต่ปี 2545 เป็นต้นมา พบว่าปัญหาและข้อจำกัดในการทำวิชาการรับใช้สังคม จาก ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หลายกลุ่ม หลายมุมมอง เช่น

● **ทัศนะของชุมชน**

- คนในชุมชน ท้องถิ่นและสังคมภาพรวม ไม่เห็น ประโยชน์และความคุ้มค่าของงานวิจัย ที่คิดโดยคนนอก แล้วให้ชาวบ้านเป็นเพียง “ผู้ให้ข้อมูล” เมื่อทำวิจัยเสร็จ ก็ ไม่ได้ “คืนข้อมูล” ให้ชุมชน

- โจทย์วิจัยไม่ได้มาจากชุมชน ท้องถิ่นและสังคม เนื่องจากนักวิชาการ ไม่สามารถร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยกับ ชุมชนได้ตั้งแต่ต้น ผลที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยนั้นๆ จึงไม่ได้ ตรงกับความต้องการของของชุมชน

- ขาดการสื่อสารระหว่างนักวิชาการกับผู้ใช้ความรู้ ที่เป็น “เจ้าของปัญหา” ตั้งแต่ช่วงพัฒนาโครงการวิจัย หรือ โครงการบริการวิชาการ

- ชุมชนหลายแห่งไม่ต้อนรับนักวิชาการ เพราะเคย มีประสบการณ์ด้านลบกับนักวิชาการที่ไปทำวิจัยในชุมชน เพื่อตอบสนองต่อผลงานวิชาการของตนเอง ตอบประโยชน์ ของภาครัฐกิจเอกชน หรือตอบประโยชน์ของนักศึกษาที่ หวังเพียง “แค่ทำวิทยานิพนธ์ให้เสร็จ” ซึ่งบ่อยครั้ง กลายเป็นการสร้างปัญหาทิ้งไว้ สร้างความไม่พอใจให้คนใน

ชุมชน เป็นอุปสรรคต่อนักวิจัยรุ่นหลังที่จะเข้าไปทำงาน วิจัยร่วมกับชุมชนนั้นๆ อีก

● **สิ่งที่ท้าทายนักวิชาการ**

- นักวิชาการมีจริตหรือความชอบแตกต่างกัน นัก วิชาการส่วนใหญ่อาจจะสนใจวิชาการระดับแนวคิด/ทฤษฎี ส่วนงานสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ต้องได้นักวิชาการ ที่สนใจด้าน Research for empowerment, Service learning บนฐานความต้องการของชุมชน และบริการวิชาการเพื่อ สังคม

- ภาระงานของนักวิชาการ ด้านการเรียนการสอน การบริหาร การวิจัยและการบริการวิชาการ ทำให้นัก วิชาการมีเวลาจำกัด และหากอาจารย์ไม่สามารถ บูรณาการ ทั้งสามพันธกิจหลักกับความต้องการของชุมชน ได้แล้ว ภาระงานดังกล่าว ก็จะกลายเป็นเงื่อนไขที่ไม่เอื้อต่อการ ทำงานบนฐานชุมชน

- นักวิชาการขาดทักษะในการเอื้ออำนวย (Facilitating skills) ให้เกิดกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นทาง

● **ขาดกลไกสนับสนุน**

- ขาดงบประมาณ โดยเฉพาะสำหรับงานวิจัยรับใช้ สังคม

- ขาดพื้นที่และโอกาสในการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์ เกี่ยวกับงานวิจัยรับใช้สังคม

- ขาดตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ที่ทำให้เกิดผลทั้ง Output, Outcome และ Impact

- ขาด KPI ในการกำกับดูแลนโยบายด้านรับใช้ สังคมของมหาวิทยาลัย

- ขาดการสนับสนุนการใช้ผลงาน เพื่อสร้างผลงาน ต่อยอด หรือ การขอผลงานทางวิชาการ

- ขาดกลไกรับรองคุณภาพงานวิชาการรับใช้สังคม

- ขาดเกณฑ์การประเมินความก้าวหน้าด้านเส้นทาง อาชีพของนักวิจัยด้านรับใช้สังคม

ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ท้าทายอย่างยิ่ง ที่จะเอื้ออำนวย ให้ปัญหาและข้อจำกัดดังกล่าวลดลง เพื่อให้ผู้บริหาร คณาจารย์ และนักศึกษาได้ทดลองทำวิชาการรับใช้สังคม ร่วมกับชุมชนมากขึ้น

4. ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมของไทย ... Innovative Platform สำหรับนักวิชาการหัวใจชุมชน

ในขณะที่ชุมชน ท้องถิ่นและสังคมภาพรวมก็ยังมี

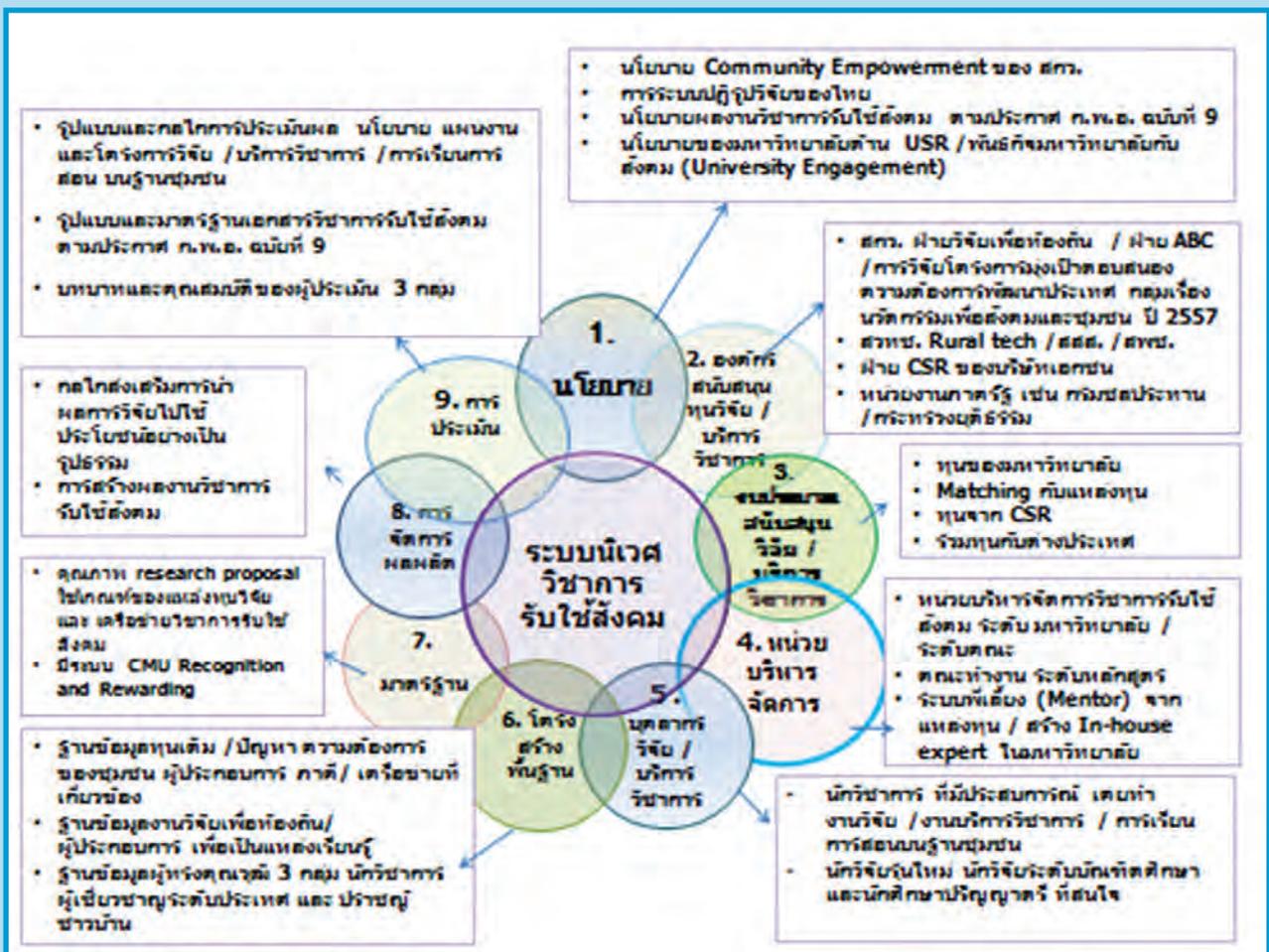
ปัญหา (ดังอภิปรายข้างต้น) และถึงแม้ว่า ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย ก็ได้สะท้อน “ปัญหาและข้อจำกัด” ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการทำวิชาการรับใช้สังคม อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนก็อยากเชิญชวนและท้าทายในบทความนี้ว่า ขณะนี้ เป็นช่วงที่ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากที่สุดเท่าที่เคยมาในอดีต นับว่าเป็นยุคทองของนักวิชาการหัวใจชุมชน ผู้บริหารมหาวิทยาลัย ผู้บริหารคณะหรือส่วนงาน อาจารย์ นักวิจัย นักศึกษาและบุคลากรสายสนับสนุน ที่จะสามารถใช้ประโยชน์จากระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมนี้ ตั้งแต่ต้นทางคือการร่วมพัฒนาโจทย์วิจัยกับเจ้าของปัญหา การเพิ่มศักยภาพตนเองให้พร้อมในการดำเนินงาน ตลอดจน การสร้างผลงานวิชาการจากผลงานวิชาการรับใช้สังคม

ในการทำความเข้าใจกับ ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมของไทย ในฐานะที่เป็น Innovative Platform สำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ที่มีหัวใจชุมชนดังกล่าวข้างต้นนั้น ผู้เขียนได้ปรับใช้กรอบการวิเคราะห์องค์ประกอบของระบบวิจัยไทย 9 มิติ (สุทธิพร, 2553) มาช่วยในการอธิบาย ประกอบด้วย นโยบายที่เอื้อต่อวิชาการ

รับใช้สังคม องค์กรสนับสนุนทุนวิจัยและบริการวิชาการ ทุนวิจัยและบริการวิชาการ หน่วยบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม บุคลากรวิจัยและบริการวิชาการ โครงสร้างพื้นฐานสำหรับวิชาการรับใช้สังคม มาตรฐานวิชาการรับใช้สังคม การจัดการผลผลิต และการประเมิน (ดังแผนภูมิที่ 1)

4.1) นโยบายการสนับสนุน “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ของสกว. ... การริเริ่มที่เป็นรากฐานของการพัฒนาระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมของไทย

ในแวดวงวิชาการและการพัฒนาของไทย มีปรากฏการณ์สำคัญที่ทำให้เกิดการขยายความหมายของการวิจัยและวิชาการรับใช้สังคมหลายครั้ง การริเริ่มมีดินนโยบายที่สำคัญอย่างยิ่งประการแรกคือ การเกิดขึ้นของ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ที่มุ่งเน้นการสร้างความรู้ที่ใช้งานได้จริงในขณะที่ทำวิจัย สร้างคนและสร้างกลไกการจัดการที่ดีกว่าเดิมไปเมื่อ 16 ปีที่ผ่านมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กำหนดนโยบายสนับสนุน “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ของชาวบ้านในชุมชนและท้องถิ่นในปี 2541 เนื่องจากเห็นข้อจำกัดของการสนับสนุนการวิจัยของสกว.

แผนภูมิที่ 1 ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมของไทย

ในยุคแรก กล่าวคือ “ในช่วงปี 2535 - 2541 จะพบว่างานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุน ส่วนใหญ่ยังดำเนินการโดยนักวิชาการ ข้าราชการ หรือหน่วยงานท้องถิ่น ซึ่งเป็นไปตามความสนใจของผู้วิจัยเอง ที่เน้นสร้างองค์ความรู้หรือหาคำตอบทางทฤษฎีบางอย่าง รวมทั้งการเข้าไปทำวิจัยในท้องถิ่นเพื่อกำหนดนโยบายบางอย่าง ทำให้เกิดคำถามว่า งานวิจัยนั้นเกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากน้อยเพียงใด” (ปิยะวัตติ, 2546)

ข้อสังเกตดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ทรัพยากรงบประมาณและกลไกสนับสนุนการวิจัย ยังมีได้ไม่ถึง เจ้าของปัญหาในชุมชนและท้องถิ่นโดยตรง “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-based research: CBR) จึงเป็นนวัตกรรมใหม่ทางการวิจัย พัฒนามาจากฐานคิดการเสริมพลัง (Empowerment) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นงานวิจัยที่มุ่งหวังจะ “เสริมพลัง” (Empower) ชุมชนท้องถิ่น จากแนวคิดที่ว่า การสนับสนุนงานวิจัยที่มีโจทย์มาจากชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง สามารถแก้ไขปัญหาและพึ่งพาตนเองได้โดยผ่านกระบวนการวิจัย (ปิยะวัตติ, 2546)

การริเริ่มงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ได้รับการจุดประกายโดยศาสตราจารย์ นพ. จรัส สุวรรณเวลา ซึ่งท่านมีข้อสังเกตว่า ประโยชน์ของงานวิจัยยังไม่ถึงคนส่วนใหญ่ จากรายงานขององค์กรระหว่างประเทศด้านสุขภาพที่ชื่อว่า Council on Health Research for Development (COHRED) ได้สะท้อนสถานการณ์ของการวิจัย ไว้ทำนองเดียวกัน ว่า

... เมื่อพิจารณางานวิจัยด้านสุขภาพทั่วโลก ปรากฏว่าการวิจัยที่มีอยู่ไม่สมดุล เป็นการวิจัยที่บิดเบี้ยวเพราะว่าเน้นไปในเรื่องการวิจัยของโรค ... แล้วที่เลวร้ายที่สุดปรากฏว่า งานวิจัยที่มีอยู่ทั่วโลกร้อยละ 90 เป็นการวิจัยสำหรับปัญหาของคนเพียงร้อยละ 10 ของโลก ในขณะที่คนส่วนใหญ่ ร้อยละ 90 ได้รับการดูแลด้วยงานวิจัยเพียงร้อยละ 10 ของปัญหา ดังนั้นจึงมีปัญหากั่งค้างอยู่มากมาย ... (จรัส, 2552: 4-5)

ศาสตราจารย์ นพ. จรัส สุวรรณเวลา ได้เสนอแนะผู้บริหาร สกว. ในขณะนั้น ว่า “นักวิชาการควรให้ความสนใจปัญหาที่คั่งค้างของคนอีกร้อยละ 90 ที่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์โดยตรงจากงานวิจัย” ดังนั้น สกว. ในฐานะ

แหล่งทุนวิจัย จำเป็นต้องบริหารจัดการงานวิจัยให้เกิด Inclusive development กล่าวคือ ให้กลุ่มที่ยังเข้าไม่ได้รับประโยชน์จากผลจากงานวิจัย ได้ใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาของตนเอง

ข้อเสนอแนะดังกล่าว สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวในแวดวงการพัฒนาระดับนานาชาติกล่าวคือ สถานการณ์ปัญหาที่เป็นผลพวงจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล เป็นเงื่อนไขสำคัญที่กระตุ้นให้วงการพัฒนาและวงการศึกษาระดับนานาชาติ ให้ความสนใจกับการทบทวนเป้าหมาย และกระบวนการพัฒนา และเรียกร้องให้ทุกฝ่ายให้ความสำคัญกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน เช่น ในงานเขียนของ David C. Korten และ Rudi Klaus ในปี 2527 เรื่อง People-centered development: contributions toward theory and planning frameworks (Korten and Klaus, 1984) (Korten, 1980 and 1990) ที่เสนอว่า หากจะพัฒนาอย่างยั่งยืน ต้องเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ขณะเดียวกัน FAO (1989), Burkey (1993) ก็เรียกร้องให้กระจายประโยชน์จากการพัฒนา อย่างเสมอภาคและเท่าเทียม นอกจากนี้ Rappaport, Julian, Swift, Carolyn, and Hess, Robert (eds.) (1984) รวมทั้ง Friedmann (1992) ได้เสนอแนวคิดและแนวทางการเสริมพลัง (Empowerment) ของผู้ด้อยโอกาสในการพัฒนา ทำนองเดียวกัน UNESCO (1979), Cohen and Uphoff (1979, 1980) Turton (1984, 1987) Oakley (1987, 1991) และ Hirsch (1990) เสนอการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม (Participation development) โดยเน้นให้กลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา เป็นผู้ตัดสินใจและได้รับประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา

ทั้งนี้ เครื่องมือที่นักพัฒนาและนักวิชาการระดับนานาชาติ นำมาปรับใช้ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าวข้างต้นในงานพัฒนาการศึกษา การพัฒนาชนบท แวดวงการพัฒนาสุขภาพ รวมทั้งการพัฒนาบุคลากรของบริษัทเอกชน ประการหนึ่งได้แก่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) (Whyte, 1991) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาวิจัยที่มีฐานคิด หรือ โลกทัศน์ที่เชื่อว่า คนทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองได้ ด้วยการตั้งโจทย์ หาแนวทางและลงมือทำ ดังนั้น PAR จึงเริ่มต้นด้วยโจทย์วิจัยของ “เจ้าของปัญหา” ไม่ว่าจะเป็น ครู อาจารย์มหาวิทยาลัย นักสาธารณสุขศาสตร์ นักพัฒนาภาครัฐหรือ NGOs หรือ ผู้บริหารบริษัทเอกชน ในแวดวงการ

ศึกษาและพัฒนาชนบท PAR ได้ช่วยลดจุดอ่อนของงานวิจัยและงานพัฒนา ประเด็น “คนนอก” ด้วยการที่ “ร่วมเป็นที่วิจัยหลักกับนักวิจัยชุมชน” (Sansak, 1995)

4.1.1) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-based Research: CBR) ... งานวิจัยเพื่อเสริมพลัง (Empowerment Research)

จุดเปลี่ยนที่สำคัญอย่างยิ่งในการใช้งานวิจัยเพื่อเสริมพลัง (Research for Empowerment) ของชาวบ้านในชุมชนและท้องถิ่นไทย คือการเกิดขึ้นของกลไกสนับสนุนให้ “ชาวบ้านทำวิจัยแก้ปัญหาดตนเองอย่างเป็นระบบ” ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยได้จัดตั้งสำนักงานภาคในปี 2541 ต่อมาเปลี่ยนเป็นฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นในปี 2550 มีภารกิจหลัก คือการสนับสนุนคนในชุมชนท้องถิ่นให้สร้างความรู้และสร้างกลไกการจัดการปัญหาของตนเอง โดยยึดถือความต้องการของชุมชนเป็นที่ตั้งและให้คนในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การกำหนดประเด็นวิจัย โจทย์วิจัย วางแผนปฏิบัติการ โดยเฉพาะการหาข้อมูลที่เน้นการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้วิชาการสมัยใหม่ การดำเนินการปฏิบัติการเพื่อทดลองแก้ไขปัญหาเอง จนถึงการวิเคราะห์และสรุปผล

4.1.1.1) ฐานคิด หลักการ และกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

แนวคิดการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น คล้ายกับวิธีวิทยาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) (ดังที่ได้กล่าวข้างต้น) เป็นเครื่องมือเสริมพลัง (Empowerment) ของชุมชนและท้องถิ่น ในยุคเริ่มต้น งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมี “คาถา” กำกับไว้ 3 ข้อ ซึ่งยังใช้ได้จนถึงปัจจุบัน คือ โจทย์ต้องมาจากชุมชน ชุมชนเป็นนักวิจัย และ ต้องมี “ปฏิบัติการแก้ปัญหา” อย่างมีส่วนร่วมโดยใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจ ดังนั้น เป้าหมายหลักของงานวิจัยท้องถิ่น คือการแก้ปัญหาของชาวบ้านเหมือน “คำขวัญ” ที่ว่า “สร้างสรรค์ปัญญา (ของคนทำวิจัย) (เพื่อนำปัญญาไป) พัฒนาท้องถิ่น” จะเห็นว่า เป้าหมายสูงสุดจึงอยู่ที่ “การพัฒนาคนวิจัย” และความรู้ที่ได้จึงเป็นความรู้ที่มีคุณค่าเพราะสามารถนำไปแก้ปัญหาหรือพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม (ปิยะวัติ, 2546)

รองศาสตราจารย์ ดร. กาญจนา แก้วเทพ (2552) ได้สังเคราะห์และนำเสนอผลการสังเคราะห์คุณลักษณะและวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

เป็น “งานวิจัยสายพันธุ์ใหม่” ซึ่งเป็น “ลูกผสม” ของวิถีชาวบ้าน งานพัฒนา และงานวิจัยวิชาการ” ทั้งนี้ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังคงรักษา “แก่น” ของขั้นตอนต่างๆ ที่จำเป็นของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไว้ ทั้ง 7 ขั้นตอน (กาญจนา, 2552) ดังนี้

1) แสวงหาตัวนักวิจัย ซึ่งมาจากการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และผู้ที่สนใจ ทั้งนักวิจัยชุมชน อาจารย์ นักศึกษา นักพัฒนา ฯลฯ

2) การพัฒนาโจทย์วิจัย ที่มาจากปัญหา หรือ ความต้องการของเจ้าของปัญหา และผ่านการวิเคราะห์ “ปัญหานำการวิจัย” แล้ว

3) การออกแบบวิจัย ซึ่งมักเริ่มจากการทบทวนสถานการณ์ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยการเก็บข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน การวิเคราะห์เหตุของปัญหา การออกแบบกระบวนการแก้ไขปัญหา การดำเนินการตามแผน การประเมินผล (หรือ การถอดและสรุปบทเรียน) การวิเคราะห์ปัจจัย /เงื่อนไขที่เอื้อต่อความสำเร็จ/ล้มเหลว ทั้งนี้ ระหว่างทาง จะมีกิจกรรมสรุปบทเรียน เป็นระยะ เพื่อปรับแผนปฏิบัติการ

4) การทำความเข้าใจร่วมของทีมวิจัยหลักและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดเวลา ทั้งเรื่อง เป้าหมาย รูปแบบกระบวนการ วิธีการ เครื่องมือ เงื่อนไข /ปัจจัย ทั้งภายในและภายนอก เพื่อให้ทุกภาคีมีส่วนร่วมในระดับตัดสินใจให้มากที่สุด จะเห็นว่า เนื่องจากกระบวนการวิจัยนี้ เน้นการปรับแผนระหว่างทางตามเงื่อนไข /ปัจจัย

5) การจัดการข้อมูลแบบมีส่วนร่วม ตั้งแต่การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล การวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล และ การทดลองจัดกิจกรรม

6) การใช้ประโยชน์จากข้อมูล ในช่วงเตรียมการเพื่อวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กำหนดโจทย์วิจัย ช่วงต้นน้ำ คือการใช้ข้อมูลที่ได้จากการทบทวนสถานการณ์ปัญหา หรือความต้องการ นำมาออกแบบแผนปฏิบัติการ ช่วงกลางน้ำ คือ การทดลองจัดกิจกรรมตามแผนฯ และ ช่วงปลายน้ำ คือการขยายผลและการเผยแพร่บทเรียนหรือประสบการณ์

7) การถอด/สรุปบทเรียน เน้นถอดบทเรียน ทั้งช่วงเตรียมการเพื่อนำข้อมูลมาออกแบบแผนปฏิบัติการ ถอดบทเรียนระหว่างทางทั้งช่วงต้นน้ำและกลางน้ำเพื่อนำข้อมูลมาประกอบการปรับแผน และถอดบทเรียนปลายทางเพื่อ

วางแผนขยายผล และเผยแพร่บทเรียนต่อสาธารณะ

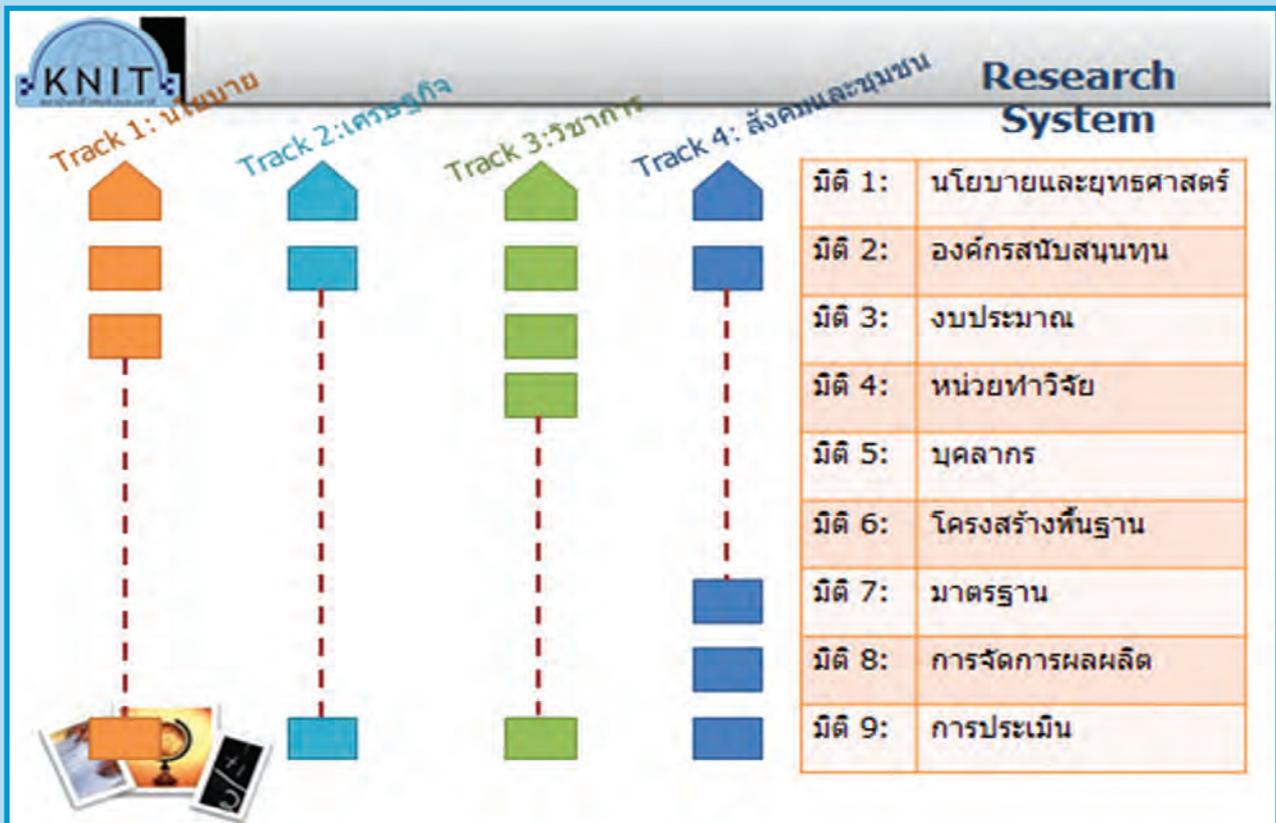
เมื่อนักวิชาการ ได้ปรับใช้วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงได้เพิ่มเงื่อนไข ข้อที่ 4 คือ การนำความรู้หรือศาสตร์ทางวิชาการมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้ “ความรู้ที่เกิดจากงานวิจัย” สามารถนำไปปฏิบัติได้จริง (Practical knowledge) เป็นกระบวนการที่เน้นในการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน กระบวนการนี้ เป็นตัวกำหนดรากฐานของการพัฒนาโจทย์วิจัยและวิธีวิทยาวิจัยที่เน้นเจ้าของปัญหาหรือผู้ที่เผชิญกับปัญหาเป็นศูนย์กลางด้วยเชื่อว่า เจ้าของปัญหามีศักยภาพในการแก้ปัญหา บนฐานศักยภาพท้องถิ่น ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบ สหวิทยาการโดยบูรณาการกับความรู้ภายนอก เน้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ (กาญจนา, 2552)

4.2) นโยบายการปฏิรูประบบวิจัยของประเทศ ... เงื่อนไขสำคัญที่ช่วยเปิดพื้นที่ของงานวิจัยเพื่อเสริมพลังชุมชนอย่างเป็นระบบมากขึ้น

“งานวิจัยเพื่อเสริมพลังชุมชน” ได้มีพื้นที่ในระบบวิจัยของประเทศไทยเป็นครั้งแรก เมื่อปี 2555 เมื่อสถาบันคลังสมองของชาติ ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทบวงมหาวิทยาลัย กระทรวงศึกษาธิการ ได้รับมอบหมายจากสำนักคณะ

กรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ให้ศึกษาและเสนอแนะการปฏิรูประบบวิจัยของประเทศ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น คณะวิจัยฯ ได้จำแนกงานวิจัยตามลักษณะ จุดมุ่งหมาย และการใช้ประโยชน์ เป็น 4 ประเภท ได้แก่ ระบบวิจัยนโยบาย ระบบวิจัยเศรษฐกิจหรือเชิงพาณิชย์ ระบบวิจัยวิชาการ และ “ระบบวิจัยชุมชนและสังคม” (แผนภูมิที่ 2) ซึ่งหมายถึงงานวิจัยที่ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ควรเป็นผู้กำหนดโจทย์และดำเนินการวิจัย เพื่อสร้างประโยชน์ด้านการแก้ไขปัญหาของชุมชน หรือปัญหาที่มีอยู่ในท้องถิ่น และเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งทางสังคม และกระบวนการนโยบายให้แก่ชุมชนท้องถิ่น (ปาริชาติและคณะ, 2555) คำนิยามนี้พัฒนามาจาก บทเรียนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านและคนในชุมชน/ท้องถิ่น นักวิชาการ รวมทั้งนักศึกษาทั้งระดับปริญญาโท ปริญญาตรี และปริญญาเอกที่ได้ทดลองใช้วิธีวิทยาวิจัย “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” (สมคิดและคณะ, 2555)

ระบบวิจัยเพื่อชุมชนและสังคม ใช้วิธีวิทยาวิจัยที่เรียกว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Research for Community Empowerment) ซึ่งหมายถึง การวิจัยที่มีโจทย์มาจากปัญหาหรือความต้องการของชาวบ้าน กระบวนการ วิจัยดำเนินการร่วมกันระหว่าง ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น นักวิชาการ

แผนภูมิที่ 2 ระบบวิจัยของประเทศไทย 4 ลักษณะ (ปิยะวัติ, 2555)

และหน่วยงานหรือองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน หรือดำเนินการโดยชาวบ้านในท้องถิ่นเอง โดยผลจากการทำงานวิจัยสามารถสร้างทางเลือกในการแก้ปัญหาและสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่น (สมคิดและคณะ, 2555) นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ระบบการวิจัยของไทย ที่ “งานวิจัยเพื่อชุมชนและสังคม” ได้รับการเสนอให้เป็นรูปแบบหนึ่งของระบบวิจัย ซึ่งมีความแตกต่างจากระบบวิจัยอีก 3 ลักษณะ ข้อเสนอแนะนี้ เป็นการขยายความหมายของการวิจัยให้กว้างการวิจัยวิชาการที่ได้พัฒนามาเป็นเวลานานในสังคมวิชาการไทย

จะเห็นว่า ระบบวิจัยเพื่อชุมชนและสังคม หรือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือ Scholarship of Application มีเป้าหมายเดียวกัน คือ ผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อชุมชนและสังคม โดยเน้นการ “ผสมผสานความเชี่ยวชาญ (sharing of expertise)” ระหว่างผู้มีความรู้ทางวิชาการ เช่น อาจารย์และนักศึกษา กับเงื่อนไขในการใช้ และกับผู้ใช้ เช่น คนในชุมชนและท้องถิ่น ภายใต้กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (ตามที่ได้อภิปรายข้างต้น) สอดคล้องกับที่ ศาสตราจารย์ นพ. วิจารณ์ พานิช ได้เสนอไว้เช่นกันว่า “วิชาการรับใช้สังคมต้องเป็น Interactive action learning” (วิจารณ์, 2555) ที่ทำให้ได้ผลลัพธ์สำคัญซึ่งเป็นเป้าหมายหลัก คือ ได้ “นักวิชาการที่ปฏิบัติเป็น (The Practicing Scholar)” และ ได้ “นักปฏิบัติที่มีความเป็นวิชาการ” มากขึ้น (ปิยะวัตติ, 2554) รวมทั้ง “เจ้าของปัญหาที่สามารถสร้างความรู้ได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบ Research-based learning ด้วย” (วิจารณ์, 2555)

4.3) นโยบายการสนับสนุนการสร้างผลงานวิชาการรับใช้สังคม ... ประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9

หลักการและกรอบคิด ที่ว่า “นักวิชาการที่ใช้วิชาการรับใช้สังคมในการขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกับผู้ดำรงตำแหน่งทางวิชาการในปัจจุบัน คุณภาพของผลงานไม่แตกต่างจากหลักเกณฑ์ปัจจุบัน และกระบวนการพิจารณามีความเหมาะสมกับลักษณะของผลงาน” นี้ มาจากประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประวัติศาสตร์ของแวดวงวิชาการไทย ที่งานวิชาการรับใช้สังคมได้รับการยอมรับให้เป็นหนึ่งในผลงานวิชาการ (บวร, 2555) ย้อนไปเมื่อปลายปี 2554 เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง ที่ ดร. สุเมธ แยมน์นูน เลขาธิการ สกอ. ในช่วงนั้น ได้แต่งตั้งคณะทำงานจัดทำ “ร่าง กรอบ

ลักษณะและรูปแบบของผลงานวิชาการสายรับใช้สังคมที่สามารถเสนอขอตำแหน่งทางวิชาการ” ประกอบด้วย

ดร. ถนอม อินทรกำเนิด ประธานคณะทำงาน
ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัตติ บุญ-หลง
ศาสตราจารย์ ดร. วัลลภ สุระก่าพลธร
รองศาสตราจารย์ ดร. นุหงา วัฒนะ
รองศาสตราจารย์ ดร. บวร ปภัสราทร
รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยา จันทร์ศิลา
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อจิตพล ศศิธรานูวัฒน์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุจารี แก้วคง
รองศาสตราจารย์ ดร. อวาร์ณ โอภาสพัฒนกิจ

และ ต่อมา ในที่ประชุม ก.พ.อ. ครั้งที่ 6 ปี 2555 มีมติ เรื่อง การใช้ผลงานวิชาการรับใช้สังคมสู่ตำแหน่งวิชาการได้ (บวร, 2555) ซึ่งเป็นก้าวสำคัญมากๆ ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ถึงแม้ว่าก่อนหน้านี้มหาวิทยาลัยในกำกับหลายแห่ง มีความสนใจใช้ผลงานรับใช้สังคมในการขอผลงานทางวิชาการได้ แต่ยังไม่มีการรอบและแนวทางที่ชัดเจน (บวร, 2555) หลังจากนั้น รัฐมนตรี พงศเทพ เทพกาญจนา ก็ได้ลงนาม ในประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2556 ในที่สุด มีประกาศ ก.พ.อ. ในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2556 เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ (ฉบับที่ 9) พ.ศ. 2556 ให้ใช้ผลงานวิชาการรับใช้สังคม สำหรับใช้เสนอประกอบการพิจารณากำหนดตำแหน่งทางวิชาการขอกำหนดการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการได้ (บวร, 2555) ดังนั้น “ผลงานวิชาการรับใช้สังคม” จึงเป็นผลงานอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเทียบเท่ากับผลงานวิจัยหรือผลงานวิชาการในลักษณะอื่น ไว้ในหลักเกณฑ์และวิธีการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการในปัจจุบัน อาจกล่าวได้ว่า ในกลุ่มประเทศอาเซียน Plus 3 ประเทศไทยเป็นประเทศแรกที่มีกฎหมายรองรับการขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ โดยใช้ผลงานวิชาการรับใช้สังคม ดังนั้น นักวิชาการไทยหัวใจชุมชน จึงมีโอกาสด้านการสร้างผลงานทางวิชาการเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการมากกว่าเพื่อนๆ นักวิชาการในประเทศเพื่อนบ้าน

4.4) นโยบาย USR และ USE ของมหาวิทยาลัย

ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา นักวิชาการและนักศึกษามีความสนใจในการทำงานวิชาการรับใช้สังคมมากขึ้น เพราะ กล่าวได้ว่าทุกมหาวิทยาลัยได้กำหนดนโยบาย “ความรับผิดชอบต่อสังคม” (University Social Responsibility: USR) ซึ่งหมายถึง การดำเนินงานตามพันธกิจของสถาบันอุดมศึกษา ที่ควบคู่ไปกับการบริการจัดการที่ใส่ใจ ตระหนักและดูแลสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างมีบูรณาการ โดยดำเนินงานอย่างมียุทธศาสตร์และตามนโยบายที่มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศ ภายใต้การมีส่วนร่วมที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (สถาบันคลังสมองของชาติ, 2554) ตัวอย่างเช่น กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ ทั้ง 44 แห่ง ได้กำหนดวิสัยทัศน์ เป็น “มหาวิทยาลัยเพื่อชุมชน” ขณะเดียวกัน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลหลายแห่งก็ประกาศตัวเป็น “มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีเพื่อชุมชน” อาทิ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้บริหาร ทั้งระดับอธิการบดี รองอธิการบดีฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ของหลายมหาวิทยาลัยได้ดำเนินการพัฒนาระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมอย่างกระตือรือร้น ทั้งระดับมหาวิทยาลัยและระดับส่วนงาน เช่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดังนั้น จึงเป็นโอกาสใกล้ตัวที่ดียิ่งๆ ของนักวิชาการที่สังกัดมหาวิทยาลัยเหล่านี้ ที่ยังไม่รู้จัก หรือ ยังไม่เคยทำ ได้ทดลองทำวิชาการรับใช้สังคม

4.5) นโยบายของเครือข่ายพันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม (Engagement Thailand)

เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง ที่ประเทศไทยเกิดความร่วมมือระดับเครือข่ายระหว่างมหาวิทยาลัยที่มีพันธกิจรับใช้สังคมอย่างเป็นระบบเป็นครั้งแรกของประเทศไทย ภายใต้ชื่อว่า พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม (Engagement Thailand) โดยมีศาสตราจารย์ ดร. วิจิตร ศรีสอ้าน ประธานคณะกรรมการอำนวยการ ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัตติ บุญหลง เป็นเลขาธิการ ทั้งนี้ พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม ได้ประชุมเปิดตัวไปแล้วเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2557 โดยมีเป้าหมาย เพื่อ

- เพื่อให้เกิดระบบการบริหารจัดการที่เข้มแข็งในมหาวิทยาลัย ในการขับเคลื่อนพันธกิจมหาวิทยาลัยเพื่อสังคม และเกิดการบูรณาการของทุกพันธกิจหลักของ

มหาวิทยาลัยในการทำงานเพื่อสังคม

- เพื่อให้มีการพัฒนากำลังคนในมหาวิทยาลัยที่มีอุดมการณ์ ความรู้ และทักษะในการทำงานวิชาการเพื่อสังคม อย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

- เพื่อให้เกิดการยกระดับงานวิชาการจากผลงานเพื่อสังคม และเกิดการพัฒนาระบบการรับรองคุณภาพงานวิชาการเพื่อสังคม เพื่อความก้าวหน้าในวิชาชีพของบุคลากร

- เพื่อสร้างชื่อเสียงและการยอมรับของมหาวิทยาลัยไทยในด้านพันธกิจต่อสังคม ในวงการอุดมศึกษานานาชาติ จะเห็นว่า ขณะนี้ มีนโยบายที่เอื้อต่อการทำวิชาการรับใช้สังคม อย่างน้อย 5 ประการ ที่เอื้อให้นักวิชาการไทยทุกคน ได้ทดลองทำวิชาการรับใช้สังคม โดยเฉพาะ การวิจัยเพื่อท้องถิ่น การบริการวิชาการ รวมทั้งการจัดการเรียนการสอนบนฐานชุมชน ตั้งแต่ต้นทาง คือมีนโยบายของแหล่งทุนสนับสนุนการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น/การทำวิจัยเชิงพื้นที่ มีนโยบายของมหาวิทยาลัยต้นสังกัดที่พร้อมสนับสนุน ตลอดจนมีเครือข่ายพันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม ที่เป็นกลไกเสริมพลังมหาวิทยาลัยในการทำพันธกิจเพื่อสังคมอย่างเป็นระบบ

5. องค์กรสนับสนุนทุนวิจัยรับใช้สังคม

กล่าวได้ว่า การสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่เปิดโอกาสให้อาจารย์ นักศึกษาร่วมเป็นทีมวิจัยหลัก มีคุณูปการต่อการพัฒนาระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมอย่างยิ่ง นอกจาก สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว ก็มี สกว. ฝ่าย ABC ที่สนับสนุนทุนวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ในระดับจังหวัด นอกจากนี้ สมคิดและคณะ (2555) พบว่า ยังมีแหล่งทุนอื่นๆ อีก เช่น วช. สวทช. ภาคเหนือ สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ สำนักสนับสนุนโครงการเปิดรับทั่วไป (สสส. สำนัก 6) สำนัก 1 สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (สสวช.) สถาบันวิจัยและพัฒนาแบบส่งเสริมสุขภาพชุมชน (สพช.) สถาบันลูกโลกสีเขียวและงานสื่อสารองค์กรและกิจการเพื่อสังคม บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) พอช. SCG ธนาคารไทยพาณิชย์ บริษัทโล่ออนประเทศไทย มูลนิธิสยามกัมมาจล ธนาคารไทยพาณิชย์ กิจกรรมเพื่อสังคม สถาบันลูกโลกสีเขียวและงานสื่อสารองค์กรและกิจการเพื่อสังคม บริษัท ปตท. จำกัด (มหาชน) องค์กรแม่ข่ายเพื่อชีวิต วิทยาลัยการปกครองส่วนท้องถิ่น

ขณะเดียวกัน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีเป้าหมายหลักในการพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชุมชนท้องถิ่น

ถิ่น ก็สนับสนุนทุนวิจัย รวมทั้งงบประมาณในการสร้าง การเรียนรู้ เช่น เทศบาลตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัด ลำพูน อบต. ดอนแก้ว อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ องค์การบริหารส่วนตำบลหนองไผ่ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น โดยร่วมมือกับหน่วยงานและ Matching Fund กับ แหล่งทุนวิจัย นอกจากนี้ ยังมีหน่วยงานภาครัฐ ที่ปรับการทำงานโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น เช่น การมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำของชุมชนในพื้นที่รับบริการของกรมชลประทาน การมีส่วนร่วมในการจัดการความขัดแย้งในชุมชนของสำนักงานคุมประพฤติ กระทรวงยุติธรรม เป็นต้น ตลอดจน องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ซึ่งเน้นสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนท้องถิ่นได้ พัฒนาระบบการเคลื่อนไหว โดยใช้ข้อมูลความรู้เป็นฐาน ในการสร้างความเข้าใจแก่สังคมและเป็นเครื่องมือสำคัญในการต่อสู้ในประเด็นต่างๆ ที่ลึกรอนสิทธิชุมชน เช่น องค์กรแม่บ้านเพื่อชีวิต (สมคิดและคณะ, 2555)

ภาคีอีกกลุ่มหนึ่ง ที่สามารถสนับสนุนงานวิจัยและบริการวิชาการของนักวิชาการได้เป็นอย่างดี คือ ส่วน CSR ขององค์กรธุรกิจ ที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น เพื่อสร้างธุรกิจที่ยั่งยืน แม้ว่ากระบวนการดำเนินงานในระยะแรกยังคงเป็นงานสังคมสงเคราะห์ชุมชน หรือการแก้ปัญหาผลกระทบจากกระบวนการผลิตขององค์กร แต่งาน Corporate Social Responsibility (CSR) เริ่มมีแนวโน้มของการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนมากขึ้น เช่น มูลนิธิสยามกัมมาจล มูลนิธิ รากแก้ว บริษัทปตท. กลุ่ม SCG บริษัทเอเชียพริซันจำกัด เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า ในยุคนี้ นักวิชาการไทยในยุคนี้ มี โอกาสทางด้านงบประมาณ จำนวนมากและหลากหลาย ดังนั้น จึงขอเชิญชวนให้นักวิชาการที่สนใจได้ใช้ประโยชน์ จากแหล่งทุนเหล่านี้ มาทดลองทำวิชาการรับใช้สังคม

6. งบประมาณสนับสนุนการวิจัย/บริการวิชาการ เพื่อรับใช้สังคม

องค์กรสนับสนุนทุนวิจัยดังที่ได้อภิปรายข้างต้น สมคิดและคณะ (2555) พบว่า งบประมาณที่สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทย มาจากหลายแหล่ง แบ่ง เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1) ใช้ทุนองค์กรตัวเองเป็นตัวขับเคลื่อนได้เอง อาทิ สกว. สวทช. สสส. พอช. สถาบันพระปกเกล้า มหาวิทยาลัย

ต่างๆ อปท. ปตท. ปูนซีเมนต์ ธนาคารไทยพาณิชย์ บริษัท ไลอ้อนประเทศไทย

2) ใช้ทุนร่วมกับองค์กรอื่น (Matching Fund) ในการขับเคลื่อน อาทิ

- การ Matching Fund ระหว่างสถาบันการศึกษา กับหน่วยงานสนับสนุนการวิจัย อาทิ มรท. เชียงใหม่ มรท. ลำปาง มรท. รำไพพรรณี ม.อุบลราชธานี กับ สกว. เป็นต้น

- การ Matching Fund ระหว่าง อปท.กับหน่วยงานสนับสนุนการวิจัย อาทิ อบต. นาทอน อบต. ท่าแพ จังหวัด สตูล อบต. วังผาง เทศบาลตำบลอุโมงค์ จังหวัดลำพูน ที่ Matching Fund กับ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นต้น

- การ Matching Fund ระหว่างหน่วยงานเช่น กปร. กรมชลประทานและ สกว. สปท. และวิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยี, สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้ากับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ในการดำเนินโครงการวิจัยการศึกษาทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

3) การรับทุนสนับสนุนจากหน่วยงานอื่น เช่น องค์กรแม่บ้านเพื่อชีวิต ซึ่งรับการสนับสนุนงบประมาณจาก องค์กรต่างประเทศ และได้รับการยอมรับจากประเทศใน กลุ่มแม่น้ำโขงในการขยายผลการดำเนินงานวิจัยไต้หวัน สสวช. ซึ่งรับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานในประเทศ เช่น ชกส. สสส. และได้รับความร่วมมือในการสนับสนุนงบประมาณแก่นุคลากรที่เข้าร่วมงานของ สสวช.จาก อบต. ดันสังกัด

4) จุดเด่นที่สำคัญในการสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่มีใช้ตัวงบประมาณ ได้แก่ *การทุ่มเทเวลา กำลังกาย แรงงาน ความคิด ความรู้ ภูมิปัญญา จากนักวิจัยที่เป็นชาวบ้าน นักวิชาการ นักศึกษา นักพัฒนา และ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถประเมินมูลค่าได้*

ตั้งแต่ปี 2541 เกิดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ที่ดำเนินการโดยแกนนำชุมชน อปท. นักพัฒนา รวมทั้ง นักวิชาการ นักศึกษา จำนวนมากกว่า 2,200 โครงการทั่วประเทศ ในจำนวนนี้ เป็นโครงการวิจัยของนักวิชาการจาก 33 มหาวิทยาลัย ทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นถึง 77 โครงการ และยังสนับสนุนมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ในช่วงปี 2550-2552 มีนวัตกรรมใหม่ทางการสนับสนุนการวิจัย คือ ทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นสำหรับนักศึกษาปริญญาโท (Community-Based Master Research Grant : CBMAG) จำนวน 55 โครงการ ในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาค

กลาง โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นแหล่งเรียนรู้ของนักวิชาการ และนักศึกษาที่สนใจทดลองทำได้เป็นอย่างดี

ล่าสุด เครือข่ายองค์กรบริหารงานวิจัยแห่งชาติ (คอบช.) ประกอบด้วย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.) สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (สวก.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) สำนักงานคณะกรรมการนโยบายวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรมแห่งชาติ (สวทน.) และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ได้การจัดสรรทุนวิจัยมุ่งเป้า ในกลุ่มเรื่อง นวัตกรรมสังคมและชุมชน ได้มอบหมายให้ สกว. เป็นผู้บริหารจัดการทุนวิจัยนี้ ซึ่งขณะนี้ ทาง สกว. ได้เปิดรับข้อเสนอการวิจัยโครงการมุ่งเป้าตอบสนองความต้องการพัฒนาประเทศกลุ่มเรื่องนวัตกรรมเพื่อสังคมและชุมชน ปี 2557 แล้ว (ดูรายละเอียดได้ในเว็บไซต์ของ สกว.)

ขณะเดียวกัน นักวิชาการและนักศึกษา ยังขอรับการสนับสนุนทุนวิจัยรับใช้สังคมจากมหาวิทยาลัยต้นสังกัด ซึ่งจะมีงบประมาณมาสนับสนุนจาก 2 ส่วน คือ 1) งบประมาณภายในสถาบัน เช่น งบประมาณรายได้ของสถาบันการศึกษา งบประมาณแผ่นดิน ส่วนที่ 2) งบประมาณจากภายนอกสถาบัน เช่น งบประมาณจากแหล่งทุนต่างๆ งบประมาณจากการทำข้อตกลงความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ และกลุ่มเครือข่ายธุรกิจในท้องถิ่นให้การสนับสนุน งบประมาณสนับสนุนจากภายนอกจะมาจากความถนัดของคณาจารย์ในสาขาวิชา รวมทั้ง มีการจัดตั้งกองทุนวิจัยในระดับคณะและมหาวิทยาลัยไว้รองรับด้วย ตลอดจนร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ดูแลชุมชนที่นักวิชาการเข้าไปร่วมทำวิจัย มหาวิทยาลัยวิจัย

นอกจากนี้ ยังมี องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่ได้จัดทำแผนงานและจัดสรรงบประมาณประจำปี เพื่อ Co-funding กับมหาวิทยาลัย แหล่งทุนวิจัย หน่วยงานในพื้นที่ ขณะเดียวกัน ฝ่าย CSR ของบริษัทต่างๆ ที่เป็นสมาชิกของ CSR Club ก็พร้อมสนับสนุนการบริการวิชาการที่มีฐานจากความต้องการของชุมชน และดำเนินการแบบมีส่วนร่วม

จะเห็นได้ว่า นักวิชาการไทยในยุคนี้ มีโอกาสด้านทุนสนับสนุนการวิจัยรับใช้สังคมที่หลากหลายอย่างยิ่ง

7. หน่วยบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม

นอกจากนโยบายดังกล่าวข้างต้นแล้ว นักวิชาการที่กำลังสนใจทำวิชาการรับใช้สังคม นับว่ามีโอกาสดีอย่างมาก มีหน่วยบริหารจัดการที่พร้อมให้การสนับสนุน ทั้งศูนย์ประสานงานวิจัยของแหล่งทุนวิจัย เช่น สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น หน่วยบริหารจัดการภายในมหาวิทยาลัยต้นสังกัด และ เครือข่ายนักวิชาการรับใช้สังคม เป็นต้น สำหรับนักวิจัยรุ่นใหม่ หรือ นักวิจัยที่ไม่คุ้นเคยกับงานวิชาการรับใช้สังคม พี่เลี้ยง หรือ Mentor หรือ Facilitator มีความจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่ง ในการตั้งคำถาม ดูแลอำนวยความสะดวก ประสานงาน ติดตามความคืบหน้า และ หนุนเสริมเรื่องการสร้างผลงานวิชาการ

7.1) ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ... แหล่งฝึกนักบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR Manager)

ตามที่ได้อภิปรายข้างต้น สกว. ได้สนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ตั้งแต่ปี 2541 ต่อมาในปี 2551 ได้มีการจัดตั้ง “ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” และผู้เฝ้าอำนาจที่เรียกว่า “ผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ทำหน้าที่ในฐานะผู้จัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หรือ “พี่เลี้ยง” คอยสนับสนุนตามกระบวนการดังกล่าวข้างต้น ตั้งแต่การทำ Social mapping ในพื้นที่ยุทธศาสตร์ การแสวงหานักวิจัย การหนุน “การเล้าใจทวิวิจัย” ให้แหลมคม พัฒนาการเขียนโครงการวิจัย รวมทั้งการเสริมขวัญกำลังใจให้ชาวบ้านฮึกเหิม มั่นใจในการทำวิจัยตั้งแต่ต้นจนจบสิ้นกระบวนการ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้การสนับสนุนของ สกว. ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศใน 56 แห่ง (ดูรายละเอียด ได้ที่ <http://vijai.trf.or.th/node.asp>) มีผู้ประสานงานและผู้ช่วยผู้ประสานงาน รวมทั้งหมดยกกว่า 130 คน ในจำนวนนี้ มีผู้ประสานงานฯ จาก 13 ศูนย์ประสานงาน ที่เน้นสนับสนุนกลุ่มเป้าหมายหลัก ที่เป็นอาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัย โดยมีเป้าหมายเพื่อกระตุ้นให้อาจารย์และนักศึกษาใช้ความรู้วิชาการในศาสตร์/สาขา ไปบูรณาการกับความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ช่วยพัฒนาระบบบริหารจัดการ “ต้นน้ำ” ของงานวิจัยรับใช้สังคมให้มีคุณภาพ

7.2) หน่วยบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคมในมหาวิทยาลัย

คณาจารย์ในหลายมหาวิทยาลัยมีโอกาสดีมาก เพราะมหาวิทยาลัยที่มีวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ และกลไกสนับสนุนให้อาจารย์และนักศึกษาลงไปทำงานกับชุมชน อาทิเช่น

ตั้งแต่ปี 2525 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี ได้เริ่มโครงการมหาวิทยาลัยกับชุมชนและสังคม ช่วงปี 2529-2530 สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ก็ได้รับเริ่มของโครงการศึกษาทางเลือกเพื่อการพัฒนา ที่ใช้งานวิจัยเป็นส่วนหนึ่งในวิธีการทำความเข้าใจและเป็นกระบวนการหนึ่งในการพัฒนาชนบทไทย ปี 2530 มหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้จัดการอบรมการใช้งานวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อพัฒนา โดยมุ่งเน้นการวิจัยภาคสนาม ที่ใช้งานวิจัยทำความเข้าใจถึงบริบทและเงื่อนไขของปรากฏการณ์และพฤติกรรม ของคนบางกลุ่มบางสังคม (สมคิดและคณะ, 2555)

ปัจจุบัน มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งมีสถาบันวิจัยและพัฒนา ที่ทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุนงานวิจัยและบริการวิชาการ เพื่อให้บรรลุนโยบายและวิสัยทัศน์ ตัวอย่างเช่น “มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ เป็นสถาบันอุดมศึกษาชั้นนำ เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น” เป็นต้น ซึ่งมีหลายมหาวิทยาลัยที่ได้พัฒนาระบบสนับสนุนวิชาการรับใช้สังคมอย่างเข้มแข็ง เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ขณะเดียวกัน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ก็มีกลไก เช่น คลินิกเทคโนโลยีที่พึ่งชุมชน เป็นหน่วยที่รับผิดชอบการถ่ายทอดเทคโนโลยี และรับโจทย์จากชุมชนมาวิจัยต่อยอด นอกจากนี้ ยังมีอีกมหาวิทยาลัยที่ได้พัฒนาระบบสนับสนุนวิชาการรับใช้สังคมทั้งงานวิจัย บริการวิชาการ และการจัดการเรียนการสอนบนฐานชุมชน เช่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยสุรนารี มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ มหาวิทยาลัยพะเยา และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งบทเรียนและประสบการณ์ของทุกมหาวิทยาลัยดังกล่าว จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ของผู้บริหารและนักวิชาการที่สนใจวิชาการรับใช้สังคมได้เป็นอย่างดี

8. นักบริหารจัดการงานวิชาการรับใช้สังคม

บทเรียนการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้ทราบว่าเงื่อนไขที่สำคัญอย่างยิ่งในการอำนวยความสะดวกให้นักวิชาการไปร่วมทำวิจัย ร่วมบริการวิชาการ ร่วมจัดการเรียนการสอนบนฐานชุมชน ได้แก่ “นักบริหารงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ซึ่งทำหน้าที่ที่เลี้ยงเชิงกระบวนการเรียนรู้ คอยอำนวยความสะดวกใน

การบริหารจัดการต้นน้ำ คือทำความเข้าใจระหว่างชาวบ้าน นักวิชาการและผู้เกี่ยวข้องให้ได้โจทย์วิจัยที่ชัดเจน การบริหารจัดการกลางน้ำ เน้นสร้างการเรียนรู้ ฐานคิด วิธีการ และเครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วม ทักษะการบันทึกข้อมูล การถ่ายภาพกิจกรรม และการทำรายงาน การเงิน/บัญชี และการบริหารจัดการปลายน้ำ ที่เน้นใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยของชุมชนวิจัยเอง การขยายผลไปสู่ชุมชนอื่นๆ และการสร้างการเรียนรู้เรื่องการเขียนบทความทางวิชาการ

ผู้บริหารมหาวิทยาลัยและนักวิชาการ สามารถเรียนรู้จากบทเรียนและประสบการณ์ของผู้ประสานงานและผู้ช่วยผู้ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประมาณ 130 คน ของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวน 56 ศูนย์ ที่ สกว. สนับสนุน (ดูรายละเอียดได้ที่ Website สกว.) ผู้รู้กลุ่มนี้มีประสบการณ์มายาวนานตั้งแต่ปี 2545 ขณะนี้หลายมหาวิทยาลัยได้ร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับผู้ประสานงานของ Node ที่อยู่ในพื้นที่หรือจังหวัดเดียวกับมหาวิทยาลัย ผู้ประสานงานหลายท่าน เป็นผู้ขับเคลื่อนวิชาการรับใช้สังคมในมหาวิทยาลัย เช่น รศ.ดร. นัตริญา พรหมมา ผศ.ดร. ชูศักดิ์ สุทธิสา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประธานหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเป็นหลักสูตรระดับปริญญาโท ที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีนักบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม ในมหาวิทยาลัย เช่น ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา คณบดี หรือรองคณบดี เช่น ผศ.ดร.ยิ่งยง เทาประเสริฐ รศ.ดร.บุญจาวรณ วิงวอน ผศ.ดร.รณิดา ปิงเมือง

รวมทั้ง ผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นภายใต้การสนับสนุนของ สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น กระจายตัวอยู่ทั่วประเทศใน 56 แห่ง รวม 130 คน ซึ่งบางคนเป็น “นักปั้นมือทอง” ตัวอย่างเช่น อาจารย์กาญจนา ทองทั่ว มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี คุณฉิมณัฐฉาน มณีศรีจำ ศูนย์ประสานงานฯ สมุทรสงคราม เป็นต้น นอกจากนี้ หน่วยบริหารงานวิจัยอิสระ เช่น มูลนิธินโยบายสาธารณสุขภาวะ มีนักวิชาการทำหน้าที่ที่ปรึกษา คณาจารย์ของศูนย์การเรียนรู้ของโครงการมหาวิทยาลัยชีวิต ที่ดำเนินการร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัย

ราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา เป็นต้น

นอกจากนี้ นักวิชาการสามารถเรียนรู้ได้จาก หัวหน้าชุดโครงการวิจัย ที่ได้รับทุนจาก สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น เช่น ผศ.เยี่ยมลักษณ์ อุดการ ชุดโครงการ การวิจัยและพัฒนาเด็กปฐมวัยแบบองค์รวมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ผศ.ดวงพร อ่อนหวาน การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนบนพื้นที่สูง โดยใช้การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือ กรณีศึกษาอำเภอภักดีพัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น รวมทั้ง บทเรียนการขับเคลื่อนระดับหลักสูตรและภาควิชา เช่น สาขาวิชาบัญชี คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา ภาคพายัพ ตลอดจนหลักสูตร เกษศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาบริหารเกษตรกรรม (หลักสูตร 6 ปี) คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่พบว่า การสร้างคนให้ชุมชนท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้องเริ่มด้วยงานวิจัยเท่านั้น แต่เริ่มจากกระบวนการเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วมที่มีปัญหาของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง (Problem-based Learning Process) ได้เปลี่ยนแปลงด้านวิถีคิด สำนักท้องถิ่น ความรู้ และทักษะ ที่เกิดขึ้นกับนักศึกษา เกษกร ผอ. รพ. สด. อสม. ชาวบ้าน และอาจารย์พี่เลี้ยง

นอกจากนี้ สมคิดและคณะ (2555) ยังพบว่า ระบบที่เลี้ยงนักวิจัย ขององค์กรพัฒนาเอกชน เช่น องค์กรแม่น้ำเพื่อชีวิต ทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงชุมชน เป็นผู้ช่วยนักวิจัย ขณะเดียวกัน บุคลากรในภาคเอกชน ที่มี career path ที่ชัดเจน สำหรับคนทำ CSR ในองค์กรธุรกิจ เช่น ปตท. SCG บริษัทเอเชียปริซิ่ง จำกัด สำหรับ นักบริหารงานวิจัย ภายในองค์กรสนับสนุนการวิจัยอื่นๆ เช่น หน่วยบริหารงานวิจัยซึ่งเป็นกลไกที่ปรึกษาของสสส. สำนัก 6 ที่ประกอบด้วยนักวิชาการส่วนกลางและนักวิชาการกระจายอยู่ในภูมิภาค

ล่าสุด กลไกสำคัญที่ได้สนับสนุนการสร้างและพัฒนา “นักบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม” ก็คือ สถาบันคลังสมองของชาติ ซึ่งได้จัดทำหลักสูตร “ผู้บริหารวิชาการเพื่อสังคม” (Socially-engaged Scholarship for Executive) มาเป็นรุ่นที่ 4 แล้ว หลักสูตรนี้มีเป้าหมายเพื่อให้ผู้บริหารวิชาการในมหาวิทยาลัย เช่น รองอธิการบดี คณบดี รองคณบดี ผู้อำนวยการสถาบันวิจัย/สถาบันวิจัย และพัฒนา/สำนักวิจัย ตลอดจน คณาจารย์ที่สนใจทำงาน

วิชาการเพื่อสังคม เข้าใจหลักการและธรรมชาติของงานวิชาการเพื่อสังคม ที่ปรับใช้กับภารกิจของมหาวิทยาลัย มีแนวทางในการพัฒนามาตรการและกลไก ตลอดจนระบบบริหารจัดการ ในการสนับสนุนงานวิชาการเพื่อสังคมของมหาวิทยาลัย และได้เครือข่ายทางวิชาการในการขับเคลื่อนงานวิชาการเพื่อสังคม

9. บุคลากรวิจัย/ บริการวิชาการ

ตามที่ได้อภิปรายข้างต้นว่า ชาวบ้านร่วมเป็น “นักวิจัยชุมชน” ของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น เมื่อปี 2542 หลังจากที่ชาวบ้านได้ทดลองใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม เป็นที่น่ายินดีว่ามีนักวิชาการที่ได้ทดลองทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก จากการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของนักวิชาการเพื่อพัฒนาตัวเอง : วิชาการเพื่อรับใช้ท้องถิ่น” (อวรณ์และคณะ, 2556) พบว่า ช่วงปี 2542-2552 มีนักวิชาการเกือบ 300 คน 77 โครงการ จาก 33 มหาวิทยาลัย ที่ได้ทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น รวมทั้ง นักศึกษาปริญญาโท 55 คน และ ปริญญาตรี 16 คน

โครงการวิจัยดังกล่าว ทำให้เกิดผลผลิต (Output) คือ องค์ความรู้ที่หลากหลายของท้องถิ่นและชุมชน ที่สามารถแก้ปัญหาที่ซ้ำซากของสังคมไทย ได้แก่ ปัญหาหนี้สิน การพัฒนาระบบการผลิตทางการเกษตร การตลาดของผลิตภัณฑ์เกษตร การพัฒนากลุ่ม/สหกรณ์ การพัฒนาการเกษตร การจัดการธุรกิจชุมชน การแก้ปัญหาของผู้ติดเชื้อ ขณะเดียวกัน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ยังเปิดพื้นที่ให้กับประเด็นปัญหาใหม่ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นกำลังประสบและต้องบริหารจัดการ เช่น ความจำเป็นในการพัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน การพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวของผู้สูงอายุ การจัดการธุรกิจชุมชน การพัฒนาสื่อเพื่อการสื่อสารในชุมชนท้องถิ่น การบูรณาการภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านและการแพทย์ชนเผ่า ภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรและการจัดการ การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน การจัดการศึกษาโดยชุมชน การจัดการด้านสุขภาพโดยชุมชน พัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยใช้กลไกที่มีอยู่เดิม เช่น วิทยุชุมชน กลุ่ม เครือข่าย เป็นต้น องค์ความรู้ดังกล่าว เรียกว่า ความรู้ที่ใช้ได้จริง (Practical knowledge) ซึ่งอาจจะมิใช่ความรู้ใหม่ แต่ใช้ได้จริงในการแก้ปัญหา จะเห็นได้ว่างานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้ขยายความหมายของคำวิจัยให้กว้างมากขึ้นกว่าการสร้างความรู้ใหม่ทางวิชาการ (Global

discovery) แต่หมายความรวมไปถึง Local discovery ซึ่งเป็นกระบวนการใช้ความรู้ที่มีอยู่ มาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม

องค์ความรู้ที่เกิดจากโครงการวิจัยนักวิชาการทุกโครงการ เป็นองค์ความรู้ที่ใช้ได้จริง (Practical knowledge) ที่สร้างจากการตั้งคำถามวิจัยและผ่านการทดลองปฏิบัติจริงจนสามารถแก้ปัญหาของชุมชนที่ประสบอยู่ได้จริง ซึ่งความสำเร็จของทุกโครงการวิจัยมาจากเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละชุมชน องค์ความรู้ใหม่ส่วนใหญ่มีฐานมาจากการฟื้นฟูภูมิปัญญาดั้งเดิม นำกลับมาใช้ในสถานการณ์จริงขณะที่ทำวิจัย นอกจากนี้บางโครงการวิจัยเป็นการประยุกต์ความรู้วิชาการมาใช้ในสถานการณ์จริงของชุมชน เช่น ความรู้ทางบัญชี ความรู้ทางชีววิทยา เคมี การถ่ายภาพ เป็นต้น ประเด็นหลักที่ทางภาคเหนือแตกต่างไปจากภาคอีสาน คือ ประเด็นการพัฒนาฐานข้อมูลชุมชน และประเด็นองค์กรชุมชนและสหกรณ์การเกษตรในภาคเหนือ ทั้งนี้ ผลผลิตมีองค์ความรู้ของโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของนักวิชาการนั้นสอดคล้องกับประเด็นวิจัย

10. การจัดการผลผลิต /การใช้ประโยชน์จากผลงานวิชาการรับใช้สังคม

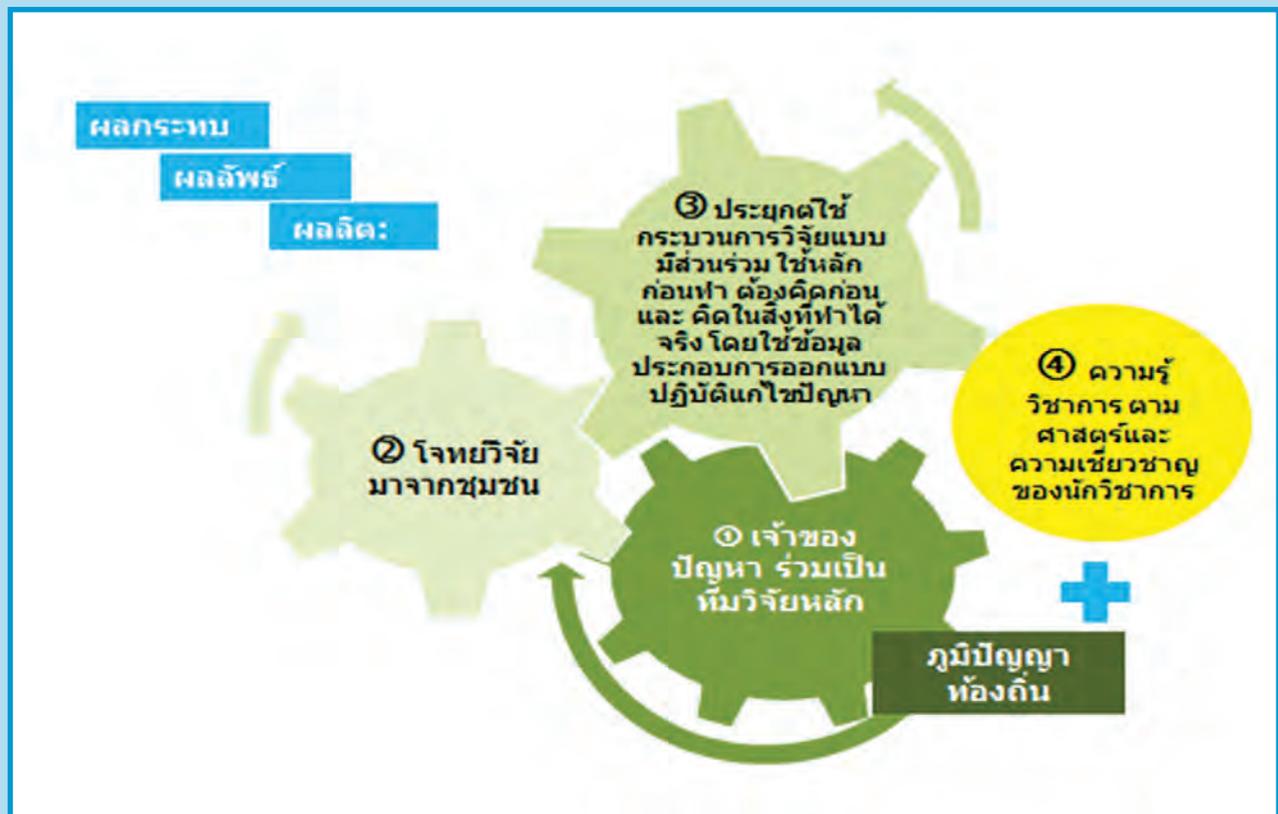
กลไกการจัดการผลผลิต/การใช้ประโยชน์จากผล

งานวิชาการรับใช้สังคมนั้น มีหลายระดับ ทั้งระดับปัจเจก ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย ดังที่ได้อภิปรายข้างต้นว่า งานวิชาการรับใช้สังคม มีเป้าหมายเพื่อเสริมพลังคน ดังนั้น ในระดับปัจเจก นักวิจัยชุมชนและนักวิชาการ จึงเกิดการเรียนรู้ คิดเป็น วิเคราะห์ได้ มีจิตสาธารณะ เก่งขึ้น แก้ปัญหาตนเองได้ นอกจากนี้ นักวิชาการที่ร่วมเป็นทีมวิจัยหลัก ก็สามารถจัดทำผลงานวิชาการได้ ทั้งนี้ ผลงานวิจัยยังได้รับการจัดทำสื่อในลักษณะต่างๆ อาทิ หนังสือถอดประสบการณ์งานวิจัยจากพื้นที่ วิดีทัศน์ บทความหรือการคัดเลือกเป็นโครงการดีเด่นเพื่อเผยแพร่ในฐานะผลงานจากการสนับสนุนขององค์กร การจดสิทธิบัตร เป็นต้น ส่วนผลในระดับชุมชน ได้แก่

- ชุมชนได้รับประโยชน์โดยตรงจากงานวิจัย เช่น ปัญหาของชุมชนได้รับการแก้ไข เกิดกลไกการทำงานร่วมกันของชุมชน

- เกิดการต่อยอด/ใช้ประโยชน์ต่อเนื่องภายในชุมชน อาทิ นำไปบรรจุในแผนงาน อปท. นำไปจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เชื่อมโยงสู่การจัดการเรื่องอื่นๆ เป็นต้น

- ทำงานวิจัยต่อยอดทั้งโดยชุมชนเองในประเด็นอื่นๆ หรือโดยนักวิชาการ หน่วยงานที่เข้ามาต่อยอดการทำงาน

แผนภูมิ ที่ 3 การบูรณาการความรู้วิชาการ ตามศาสตร์และความเชี่ยวชาญของนักวิชาการ

สำหรับผลในระดับเหนือชุมชน หรือ เครือข่าย มีหลายลักษณะ ดังนี้

- ขยายผลสู่ชุมชนอื่นๆ
- เป็นแหล่งเรียนรู้ศึกษาคุณภาพจากหน่วยงาน องค์กร ภายนอก หรือชุมชนต่างถิ่น
- นำไปจัดการความรู้ เช่น สังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ใหม่ ทำเป็นคู่มือ เผยแพร่สู่สาธารณะ
- ผลักดันสู่นโยบายท้องถิ่นในระดับอำเภอ/จังหวัด หรือ ระดับชาติ

● เกิดประโยชน์กับองค์กรสนับสนุน เช่น เป็นเรื่องประโยชน์ในการดำเนินธุรกิจสำหรับองค์กรธุรกิจ

ทั้งนี้ นักวิชาการที่สนใจ ศึกษาข้อมูลโครงการวิจัย รายงานฉบับสมบูรณ์ สามารถสืบค้นได้จาก Website ของ องค์กรแหล่งทุนทุกแห่ง รวมทั้ง Website หรือ FB ของ ศูนย์ประสานงานฯ ในกรณีนี้นักวิชาการสนใจดูตัวอย่าง บทความทางวิชาการ สามารถเข้าไปเยี่ยมชม ได้ที่ Website: abcjournal.trf.or.th

สำหรับ การสนับสนุนการสร้างผลงานวิชาการจาก งานวิชาการรับใช้สังคมนั้น ทุคมหาวิทยาลัยมีกลไก สนับสนุนการเขียนบทความวิชาการ นอกจากนี้ กองบรรณาธิการวารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ของ สกว. ได้จัดกิจกรรมประชุมปฏิบัติการสัญจรใน 3 ภูมิภาค เพื่อ Coaching การเขียนบทความของนักวิชาการที่ได้ทดลอง ทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นและนักวิชาการอื่นๆที่สนใจ สำหรับการสนับสนุนนักวิชาการที่สนใจ Track วิชาการรับใช้สังคม เน้นการจัดทำเอกสารวิชาการรับใช้สังคม โดยที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย (ทปอ.) ได้มอบหมายให้ รองศาสตราจารย์ นพ.นิเวศน์ นันทจิต อธิการบดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นประธานคณะกรรมการพัฒนารูปแบบและมาตรฐานเอกสารวิชาการรับใช้สังคมเพื่อ ประกอบการขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ โดยผู้เขียน (รองศาสตราจารย์ ดร.อาวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ ทำหน้าที่ เป็นเลขานุการ ทั้งนี้ คณะกรรมการฯ ชุดนี้ มีบทบาทและหน้าที่ดังต่อไปนี้

ก) บทบาท

- เป็นกลไกสนับสนุนและผลักดันการพัฒนาระบบ นิเวศวิชาการรับใช้สังคม ในมหาวิทยาลัยที่เป็นสมาชิก
- การจัดทำรูปแบบและพัฒนามาตรฐานเอกสารวิชาการรับใช้สังคม

● การทำความเข้าใจกับ Reviewers และจัดทำฐาน ข้อมูลผู้ประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคม

- การทดลองประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคม
- การเผยแพร่ผลงานวิชาการรับใช้สังคม
- สร้างการเรียนรู้และขยายผล ผ่านการจัดการความรู้

● การจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ข) หน้าที่

● กำหนดกระบวนการสร้างการรับรู้ ผ่าน กระบวนการจัดการความรู้ ประเด็นการเตรียมเอกสาร วิชาการรับใช้สังคม และประเด็นการประเมินผลงานทาง วิชาการรับใช้สังคม ใน 4 ภาค

● พัฒนารูปแบบและมาตรฐานเอกสารวิชาการรับ ใช้สังคม

● สร้างความเข้าใจกับ Reviewers ที่มีอยู่เดิม ตาม ประกาศของ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9

● รวบรวมรายชื่อกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในระดับพื้นที่และสังคมภาพรวม และจัดทำฐานข้อมูล

● จุดประกายและสนับสนุนการขับเคลื่อนวิชาการ รับใช้สังคมในทุคมหาวิทยาลัย

● สนับสนุนการประชุมทางวิชาการของ ทปอ. และ การประชุมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การจัดทำ Concept Note โครงการจัดประชุมทางวิชาการ ทปอ.: University Social Engagement ในวันที่ 22 ธันวาคม 2557

● จัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อ ทปอ. และ ก.พ.อ.

ในการสนับสนุนการเตรียมเอกสารวิชาการรับใช้สังคมของนักวิชาการที่สมัครใจ นั้นคณะทำงานฯ ได้จัดประชุมร่วมระหว่างรองอธิการบดี/ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่าย วิชาการ ของมหาวิทยาลัยในภาคเหนือตอนบน เมื่อวันที่ 21 มิถุนายน วันที่ 30 กรกฎาคม และวันที่ 18 กันยายน 2556 เพื่อทำความเข้าใจต่อแนวทางการใช้เอกสารวิชาการ รับใช้สังคมในการขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ ได้ข้อสรุปว่า นักวิชาการในภาคเหนือตอนบน ควรจะร่วมมือกัน หนุนเสริมการเตรียมเอกสารวิชาการรับใช้สังคม การนำ เสนอเพื่อช่วยกันให้ความคิดเห็นต่อการปรับปรุง และการ ส่งผลงานเพื่อขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ

ในขณะที่เดียวกัน คณะทำงานฯ ได้สำรวจผลการทำ วิจัยเพื่อท้องถิ่น การบริการวิชาการแบบมีส่วนร่วม และ

การจัดการเรียนการสอนบนฐานความต้องการของชุมชนของนักวิชาการ ในมหาวิทยาลัยต่าง ที่มีผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบต่อชุมชนที่ชัดเจน ตามประกาศ ก.พ.อ. ฉบับที่ 9 ยกตัวอย่างเช่น นักวิชาการในเครือข่ายวิชาการรับใช้สังคมภาคเหนือตอนบน ที่อาสาจัดทำเอกสารวิชาการรับใช้สังคม มีดังนี้

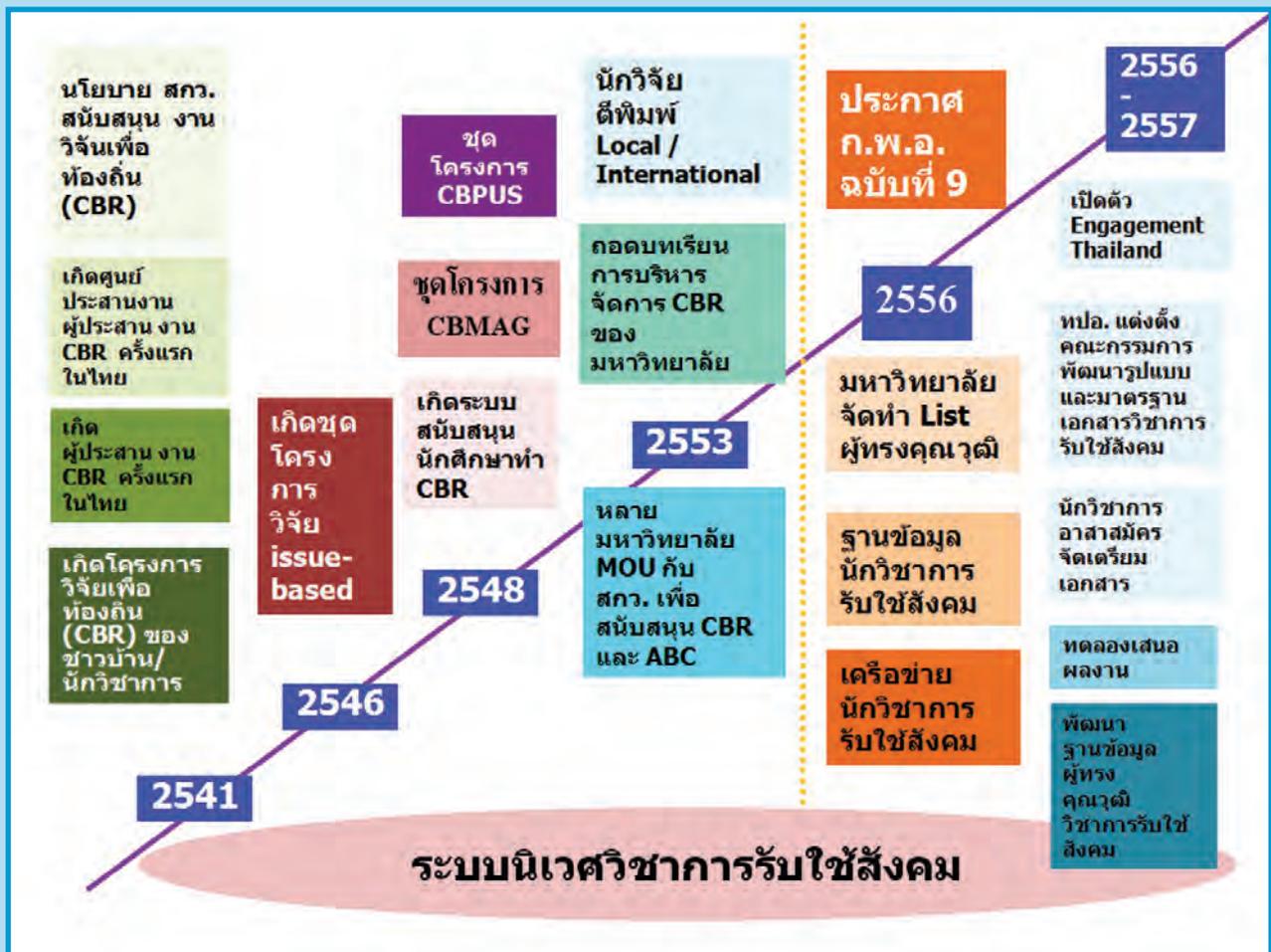
- รองศาสตราจารย์ ดร. วรดิษฐ์ก์ บุญยสุรัตน์ คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภญ. รัตนาภรณ์ อวิพันธ์ คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อนุสาล เพิ่มสุวรรณ คณะวิศวกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อาจารย์ ดร. รวิภา ยงประยูร คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มรภ. ลำปาง
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ดวงพร อ่อนหวาน คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มทร. ล้านนา
- อาจารย์อริษา ตรีโรจนานนท์ คณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

11. มาตรฐานวิชาการรับใช้สังคม

มาตรฐานวิชาการรับใช้สังคม พิจารณาตั้งแต่ต้นทาง โดยดูได้จากคุณภาพของข้อเสนอโครงการ ทั้งนี้ แหล่งทุนวิจัย จะมีเกณฑ์และกลไกช่วยประเมินคุณภาพของข้อเสนอโครงการตั้งแต่ต้นทาง (สมคิดและคณะ, 2555) ตัวอย่างเช่น สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น มีเกณฑ์มาตรฐาน 3 ด้านคือ คุณภาพนักวิจัย คุณภาพงานวิจัย และ คุณภาพพื้นที่วิจัย

สำหรับการเตรียมผลงานวิชาการรับใช้สังคม นักวิชาการที่สมัคร จะต้องจัดทำเป็นเอกสาร อย่างน้อย 10 หน้า โดยมีคำอธิบาย/ชี้แจงโดยชัดเจนประกอบผลงานนั้น เพื่อชี้ให้เห็นว่า เป็นผลงานที่ทำให้เกิดการพัฒนาเป็นประโยชน์ต่อสังคมมีความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และเกิดความก้าวหน้าทางวิชาการ หรือเสริมสร้างความรู้หรือก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสาขาวิชาหนึ่งๆ หรือหลายสาขาวิชาได้ อย่างไร ในแง่ใด โดยต้องปรากฏเป็นที่ประจักษ์ในประเด็นต่อไปนี้ ตามประกาศ ก. พ.อ. ฉบับที่ 9

1. สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
2. การมีส่วนร่วมและการยอมรับของสังคมเป้าหมาย
3. กระบวนการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

แผนภูมิที่ 4 ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคม

4. ความรู้ความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น
5. การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว
6. การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
7. แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป

12. การประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคม

สิ่งที่ต้องริบค่านิยามการอย่างด่วน คือ การพัฒนาฐานข้อมูลผู้ทรงคุณวุฒิ ซึ่งคณะกรรมการพัฒนารูปแบบและมาตรฐานฯ เสนอให้จัดทำ “บัญชีผู้ประเมิน” 3 ประเภท คือ ผู้เชี่ยวชาญระดับประเทศ ผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิชาการ และ ประชาชนในพื้นที่ ซึ่งเบื้องต้น ทปอ. ได้เสนอชื่อผู้ทรงคุณวุฒิ ได้แก่ คุณชายศิษย์ดาคา ศิสกุล มูลนิธิปิดทองหลังพระ คุณมีชัย วีระไวทยะ สมาคมพัฒนาประชากร นักธุรกิจสีขาวเช่น คุณดนัย จันทร์เจ้าฉาย มูลนิธิทำดี สถาบันพระปกเกล้า EGAT SCG เพื่อนำเสนอ สกอ. เพื่อแต่งตั้งเป็น Reviewer ผลงานวิชาการรับใช้สังคมต่อไป สำหรับรายชื่อประชาชนในพื้นที่นั้น จะได้เสนอให้มหาวิทยาลัยที่เกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาแต่งตั้งตามความเหมาะสมต่อไป

บทส่งท้าย

ผู้เขียนหวังว่า ข้อมูลที่นำเสนอในบทความนี้ จะช่วยทำให้นักวิชาการไทย เกิดแรงบันดาลใจ และทดลองทำวิชาการรับใช้สังคมต่อไป ชาวบ้านในชุมชน ถึงจะเก่งอย่างไร ก็ยังต้องการนักวิชาการ มาเป็นกัลยาณมิตร ร่วมด้วย ช่วยกัน สร้างความรู้พร้อมใช้ สร้างคน และสร้างกลไกการจัดการชุมชน ให้พร้อมรับกับความเปลี่ยนแปลง

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ศ.ดร.ปิยะวัติ บุญ-หลง ที่ได้ริเริ่มการสร้างระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมตลอดห่วงโซ่ จัดหลักสูตรสร้างการเรียนรู้และเติมเครื่องมือ และรดน้ำพรวนดินมาจนถึงปัจจุบัน

ขอกราบขอบพระคุณ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ที่คอยกระตุ้นเตือน สร้างการเรียนรู้ และให้กำลังใจของผู้บริหารมหาวิทยาลัย นักวิชาการ และคนในแวดวงวิชาการรับใช้สังคม

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ นักศึกษา นักวิจัย ทุกท่าน ที่ได้ร่วมสร้าง Practical knowledge กับชาวบ้าน และ ภาคีที่ร่วมหนุนเสริม

ทุกภาคส่วนข้างต้น ทำให้ “ระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคมของไทย” เจริญ งอกงาม ไปพร้อมๆ กับความเข้มแข็ง รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชนและท้องถิ่น และการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- Opatpatanakit, Avorn. 2004. Community-based Research as Alternative Methodology for Developing Knowledge-Based Community. Pp. 46-51. Fedro Zazueta, Seishi Ninomiya and Royal Chitrado. Proceedings of the AFIT/WCCA Joint Congress on IT in Agriculture. 9-12 August 2004. Hydro and Agro Informatics Institute, National Science and Technology Development Agency, Bangkok, Thailand.
- Opatpatanakit, Avorn, Prason, Patchrin, Lerttithikun, Krairerks, Supapun and Wongjun, Dueanpen, Saowaluck, Timkasikum, Wattanapong. 2004. Empowering students through Facilitation of local community-university collaboration. Paper presented at the International Conference on Making Educational Reform Happen: Learning from the Asian Experience and Comparative Perspectives. 22-23 September 2004. Central Sofitel Hotel, Bangkok, Thailand.
- Opatpatanakit, Avorn and Karnjanawiboon, Krongkarn, Oupra, Ranee, 2004. Empowering Mae Hae Noi Villagers to Manage Changes to be more self-reliance. Sumpun Chaitep and Nat Vorayos. Proceedings of The 11th Tri-University International Joint Seminar & Symposium 2004 on “Role of Asia in the World -Population, Food, Energy and Environment”, 26-31 October, 2004. Chiang Mai University, Thailand.
- Opatpatanakit, Avorn, Lerttithikun, Saowaluck, Timkasikum, Wattanapong, Krairerks, Supapun and Wongjun, Dueanpen. 2004. Partnership in Educational Reform: Collaboration of Local Community, University and Research Funding Agency. Paper presented at the International Conference on EDU-Com 2004 New Challenges for Sustainability and Growth in Higher Education: The Second International Conference on Collaboration in the 21st Century. 24-26 December 2004. Sofitel Raja Orchid Hotel, Khonkhan, Thailand.
- Opatpatanakit, Avorn. 2006. Thailand Research Fund: A Research Funding Agency and Its Influence on Agricultural Extension Projects. Pp. 290-305 In A. W. Van den Ban and R. K. Samanta (eds.) Changing Roles of Agricultural Extension in Asian Nations. Delhi: B. R. Publishing Corporation.
- Opatpatanakit, Avorn. 2007. Community-Based Research (CBR) Approach as a Research Methodology to Enable Students to Empower Rural Community. Paper presented at the 3rd Asia Pacific Association of Educators in Agriculture and Environment (APEAEN) International Conference on Agriculture, Education and Environment. 4-7 November 2007, Philippines Carabao Center, Munoz, Nueva Ecija, Philippines.
- Opatpatanakit, Avorn. 2009. Community-Based Master Research Grant: An Alternative Tool for Academic and Local Knowledge Linkage and Sustainable Community Development. Paper Presented at the 4th International Conference on Agricultural Education and Environment (APEAEN) on Education for Sustainable Community Development with Emphasis on Cooperation with Communities, August 3~6, 2009, Obihiro University of Agriculture & Veterinary Medicine, Obihiro, Hokkaido, Japan
- Opatpatanakit, Avorn. 2012. Productive and Sustainable Knowledge-driven Volunteerism: New Initiatives of Chiang Mai University. Paper presented at the Inaugural AsiaEngage Regional Conference on “Higher Education-Industry-Community Engagement in Asia: Forging Meaningful Partnerships”, the National University of Malaysia (UKM), Kuala Lumpur, Malaysia. May 7-9, 2012.
- Opatpatanakit, Avorn. 2012. Challenges for Recognizing and Rewarding Research-based Community Engagement in Higher Education in Thailand. Paper presented at the Regional Conference on Higher Education-Community-Industry Engagement forging Meaningful Partnerships across ASEAN & Asia & The Official Launch of AsiaEngage, 7-9 May 2012, Puri Pujangga Hotel, University KabaqM, Bangi, Malaysia.

- Rappaport, Julian, Swift, Carolyn, and Hess, Robert (eds.). 1984. *Studies in Empowerment: Steps toward Understanding and Action*. New York: The Haworth Press.
- Sansak, Avorn. 1995. *Empowering Women in Rural Development: A Collaborative Action Research Project in Northern Thailand*. Published Thesis. University of Western Sydney, Hawkesbury. 346 pages.
- Whyte, William Foote, Davydd J. Greenwood and Peter Lazes. (1991). "Participatory Action Research through practice to science in social research". pp. 19-55. In William Foote Whyte (ed.). *Participatory Action Research*. London and elsewhere: Sage Publications.
- William Foote Whyte (ed.). 1991. *Participatory Action Research*. London and elsewhere: Sage Publications.
- กฤษณพงษ์ กীরติกร, 2554. ยุทธศาสตร์การบริหาร (งาน) มหาวิทยาลัย (อุดมศึกษา) ที่ไกลกว่าโลกาภิวัตน์ (Post Globalization). เนื้อหาบรรยายในหลักสูตรการพัฒนาผู้บริหารระดับสูงสุดรุ่นที่ 1 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 14 ตุลาคม 2554
- กาญจนา แก้วเทพ. 2552. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่าและความหมาย (Meaning) ต่อสังคมไทย และ ก้าวต่อไปในอนาคต. เอกสารประกอบการประชุม "10 ปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น: คุณค่าและความหมาย (Meaning) ต่อสังคมไทย และก้าวต่อไปในอนาคต". วันที่ 6-7 กุมภาพันธ์ 2552 ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ.
- กาญจนา แก้วเทพ. 2553. คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- จรัส สุวรรณเวลา. 2552. คำกล่าวเปิด. หน้า 5-11. ใน เกศสุดา สิทธิสันติกุล (บรรณาธิการ). *ชาวบ้านวิจัย รากฐานใหม่ของสังคม คุณค่า พลังและความสุข*. หจก. วนิดาการพิมพ์: เชียงใหม่.
- โครงการวิจัยและพัฒนา เรื่อง การพัฒนาระบบบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่: พร๊าวโมเดลงบประมาณสนับสนุนจาก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ปี 2554-2559)
- "ชาวานานี้ท่วม! 1แสน/ครัวเรือน งบจำนำกระฉูด" หนังสือพิมพ์ไทยโพสต์ ฉบับวันศุกร์ ที่ 17 สิงหาคม 2555, สืบค้นจาก <http://www.thaipost.net/news/170812/61146>.
- ปิยะวัตติ บุญ-หลง. 2546. สารจากผู้อำนวยการ สกว. หน้า 4-5. ใน เกศสุดา สิทธิสันติกุล (บรรณาธิการ). *รายงานประจำปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นปี 2546*. วนิดาเพรส: เชียงใหม่.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). 2546. ภูมิธรรมชาวพุทธ. สืบค้นจาก file:///C:/AVCV%20%E0%B8%A7%E0%B8%B1%E0%B8%99%E0%B8%97%E0%B8%B5%E0%B9%88%2025%20%E0%B8%95%E0%B8%84%202555/bhumidhamma_of_buddhists_(selected_from_dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhamma_edition).pdf, วันที่ 5 พฤษภาคม 2557)
- มูลนิธิสถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน. 2553. รายงานสรุปผลการสังเคราะห์องค์ความรู้โครงการพัฒนาอบต./เทศบาลให้เกิดกระบวนการเศรษฐกิจท้องถิ่นที่พึ่งตนเอง ตามแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
- สินธุ์ สโรบล. 2552. วิทยวิทยวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลง บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- เสรี พงศ์พิศ. 2553. ปฏิรูปสังคมไทย. สำนักพิมพ์คลังปัญญา. กรุงเทพฯ.
- วิจารณ์ พานิช. 2555. ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง "การพัฒนาระบบนิเวศวิชาการรับใช้สังคม" การประชุม เรื่อง แนวทางและกลไกสนับสนุนการสร้างผลงานทางวิชาการรับใช้สังคม วันอังคารที่ 21 กุมภาพันธ์ 2555 ณ ห้องประชุมบ้านแสนตอง โรงแรมโลตัสปางสวนแก้ว จังหวัดเชียงใหม่
- วิจิตร ศรีสะอ้าน. 2557. ทำไมต้องมี Engagement Thailand (EnT) ?. เอกสารประกอบการประชุม "Opening Day 2014: Engagement Thailand พันธกิจสัมพันธ์มหาวิทยาลัยกับสังคม". May 16th, 2014 at 13.00-16.30 hr. Sapphire 111 Room, IMPACT Forum, Muang Thong Thani, Bangkok, Thailand.

- สมคิด แก้วทิพย์, อารมณ์ โอภาสพัฒนกิจ, อาภา พงศ์ศิริแสน, ชีวัน ชันธรรม และ พรทวิ ยอดมงคล. 2554. การพัฒนาระบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น. รายงานฉบับสมบูรณ์ เสนอต่อ สถาบันคลังสมองของชาติ ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทบวงมหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สุพัตรา ศรีวิเศษชากร, บรรณาธิการ, 2554. ‘มหาวิทยาลัย’ พลังขับเคลื่อนระบบสุขภาพชุมชน เวทีเสวนา “ร่วมพัฒนาระบบสุขภาพชุมชน” ครั้งที่ 5 สถาบันวิชาการกับการขับเคลื่อนสุขภาพชุมชน สำนักงานวิจัยและพัฒนาาระบบสุขภาพชุมชน (สพช.) สถาบันพัฒนาสุขภาพอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล จังหวัดนครปฐม
- สุทธิพร จิตต์มิตรภาพ. 2553. “การพัฒนาระบบวิจัยของประเทศ และการจัดทำนโยบายและยุทธศาสตร์การวิจัยของชาติ (พ.ศ. 2555-2559) และนโยบายการวิจัยของชาติในระยะยาว” PowerPoint ประกอบการบรรยาย
- สมคิด แก้วทิพย์, อารมณ์ โอภาสพัฒนกิจ, อาภา พงศ์ศิริแสน, ชีวัน ชันธรรม และพรทวิ ยอดมงคล. 2555. รายงานโครงการ พัฒนาระบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น. สถาบันคลังสมองของชาติ ภายใต้มูลนิธิส่งเสริมทบวงมหาวิทยาลัย
- อนันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อารณ์ โอภาสพัฒนกิจ, 2553. รายงานสรุปข้อเสนอเชิงนโยบายและกลไกการจัดการเพื่อการปฏิรูปประเทศไทย ประเด็น “นโยบายวิจัยบัณฑิตศึกษาเพื่อรับใช้ชุมชนท้องถิ่น” เสนอผู้อำนวยการแผนงานเสริมสร้างการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษาไทยเพื่อการพัฒนา นโยบายสาธารณะที่ดี (แผนงาน นสร.) สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ วันที่ 5 พฤศจิกายน 2553 ณ ห้องประชุม พระยาศรีวิสารวาจา ชั้น 1 สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- อารณ์ โอภาสพัฒนกิจ, เสียม คีนดี, ศิริินภา อ้นบางเขน, ธนบดีนทร์ วงษ์เมืองแก่น และไพบุลย์ หมีคณะ, 2555. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการ “พัฒนาระบบบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อพัฒนาคนสู่อาชีพรับใช้ชุมชนท้องถิ่นในภาคเหนือตอนบน” เสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- อารณ์ โอภาสพัฒนกิจ, วาสนา ยอดสุวรรณ, ชนินทร ตีวรคุณกรณ์, 2555. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัย เรื่อง “การสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของนักวิชาการเพื่อพัฒนาตัวบ่งชี้: วิชาการเพื่อรับใช้ท้องถิ่น” เสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น
- โครงการวิจัยและพัฒนา เรื่อง การพัฒนาระบบบริหารจัดการวิชาการรับใช้สังคม ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่: พริ้วโมเดลงบประมาณสนับสนุนจาก มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย